

НУБІП України

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Гуманітарно-педагогічний факультет

НУБІП України

УДК 070"364"(477+100)

ПОГОДЖЕНО

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

НУБІП України

Д

е

к

а

н

Ірина САВИЦЬКА

Марина НАВАЛЬНА

2023 р.

2023 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

г

у

м

а

н

і

т

на тему:

«ВІЙСЬКОВА ЖУРНАЛІСТИКА: УКРАЇНСЬКИЙ ТА
ЗАРУБІЖНИЙ КОНТЕКСТ»

Спеціальність

061 Журналістика

р

о

с

п

п

п

д

а

к

о

г

р

н

о

г

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

о

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ I Основні поняття та принципи військової журналістики.....	7
1.1 Дефініційні параметри військової журналістики	7
1.2 Роль і функції військового журналіста	19
1.3 Особливості роботи журналіста в умовах воєнного конфлікту.....	26
Висновки до розділу I.....	35
РОЗДІЛ II Український контекст військової журналістики	36
2.1 Історичні джерела української військової журналістики.....	36
2.2 Вплив війни на процеси розвитку медіасфери в Україні.....	46
2.3 Журналістські виклики та перешкоди в умовах воєнних дій.....	58
Висновки до розділу II.....	67
РОЗДІЛ III Зарубіжний контекст військової журналістики.....	69
3.1 Зарубіжний досвід військової журналістики.....	69
3.2 Особливості військової журналістики в країнах НАТО.....	76
3.3 Роль міжнародних організацій у військовій журналістиці.....	84
Висновки до розділу III.....	94
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	100

ВСТУП

НУБІП УКРАЇНИ

Актуальність теми. Сучасний світ вимагає уваги до різноманітних аспектів інформаційного простору, зокрема військової журналістики, яка грає важливу роль у відтворенні образу військових подій, формуванні громадської думки та сприянні діалогу між державами та суспільствами. Тему «Військова журналістика: український та зарубіжний контекст» вирізняє низка актуальних аспектів, пов'язаних як із новим, незвичним процесом гібридної війни, у якій інформація та пропаганда не менш значущі, а подекуди й більш сутніші, ніж прямі військові дії, а особливо у зв'язку з висвітленням всіх подій на міжнародному, навіть усесвітньому рівні. Важливість військової журналістики у глобальному світовому контексті неможливо переоцінити, позаяк умови сучасного світу насичені великою кількістю конфліктів, військових загроз та викликів безпеці. Роль військової журналістики в полягає передусім у її внеску у розпізнавання та аналізі військових подій, поширенні достовірної інформації, попередженні дезінформації, створенні відповідного образу держав – учасників конфлікту на світовій арені.

Не менш гострим є вплив медіа на сприйняття військових подій та глобальних конфліктів. Наразі зростання ролі медіа в суспільстві спричиняє те, що військові події набувають нового рівня відтворення та впливу. Військова журналістика детермінує сприйняття конфліктів, формує публічну думку та визначає хід подій, створює передумови до бажання третіх сторін узяти участь, наприклад, у наданні гуманітарної чи військової допомоги, допомоги або завадити одному чи іншому з учасників конфлікту.

Військова журналістика є досить важливою у формуванні ідентичності та національного духу, що в контексті військових конфліктів має надзвичайну консолідувальну силу. Вона допомагає зміцнити почуття патріотизму та єдності, заакцентуючи важливість захисту країни, національного єднання, взаємодопомоги.

Для українського контексту вкрай необхідним є поширення об'єктивної інформації про події на сході та півдні країни, про специфіку внутрішньої та

зовнішньої політики. Порівняння військової журналістики в Україні та інших країнах дає змогу з'ясувати особливості підходів та різноманітність медійних практик. Із розвитком інформаційних технологій військова журналістика відчуває потребу адаптуватися до нових реалій. Важливо дослідити виклики та перспективи цієї галузі, зокрема в контексті цифрової трансформації і гібридної війни.

Тож військова журналістика має важливий науковий і практичний потенціал. Дослідження цієї теми сприяє глибокому розумінню впливу її на формування світової думки, ролі медіа в сучасному світі, віддзеркаленні у сфері національної та міжнародної безпеки.

Метою пропонованої магістерської роботи є глибоке дослідження основних аспектів військової журналістики в українському та зарубіжному контекстах, аналіз її ролі у формуванні громадської думки, сприянні ефективному інформуванню громадськості під час воєнних конфліктів та визначення впливу інформаційного простору на сучасні геополітичні й соціокультурні процеси.

Визначена мета передбачає виконання таких **завдань**:

1. Простежити еволюцію поняття «військова журналістика», установити його дефініційні параметри.
2. Дослідити практичний відчизняний та зарубіжний досвід провідних військових журналістів, видань і медіаорганізацій, що активно висвітлюють військові події, конфлікти та оборонні стратегії.
3. Схарактеризувати вплив військової журналістики на формування громадської думки з опертям на геополітичні та гуманітарні аспекти.
4. З'ясувати вплив інформаційного простору (дезінформацію, маніпуляцію інформацією, контрінформацію) на хід військових конфліктів.
5. Здійснити порівняльний аналіз українського та зарубіжного досвіду, підходів до військової журналістики в різних країнах, зокрема в Україні та інших країнах світу, установити спільні риси та специфічні особливості.

Об'єкт дослідження – військова журналістика з погляду її ролі, завдань, особливостей та діяльнісного впливу в українському й зарубіжному контекстах.

Предмет дослідження – системно структуровані суспільні процеси та стратегічні напрями військової журналістики в Україні й зарубіжжі (формування громадської думки, сприяння ефективному інформуванню суспільства під час воєнних конфліктів, взаємозв'язок між інформаційним простором і геополітичною динамікою).

Методи дослідження. У процесі дослідження використано історико-порівняльний метод (для аналізу змін у хронологічному контексті), методи контент-аналізу, узагальнення даних науково-методичної літератури (для огляду історії створення військової журналістики, її особливостей в Україні й країнах НАТО), історичний метод (для комплексного інтерпретування передумов становлення української військової журналістики).

Методологічною та теоретичною основою роботи стали наукові студії Г. Горевалова, О.П. Познякова, О. В. Войтко, С. Костя, О. Романюк та інших науковців, а також аналітичні звіти Журналістів Без Кордонів (зокрема щорічний Індекс свободи преси), Детектора Медіа, результати дослідження, проведеного InMind на замовлення міжнародної організації Internews, та інше.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в отриманні найсвіжіших актуальних відомостей із досліджуваної сфери, виявленні чинників, які зумовлюють потребу трансформаційних процесів української військової журналістики в проєкції на закордонну військову журналістику.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані для формулювання та втілення рекомендацій щодо вдосконалення підходів до військової журналістики, зокрема з позицій об'єктивності, гуманізму та впливу на громадську думку.

Апробація результатів роботи. Окремі положення й одержані результати дослідження викладено в повідомленні на конференції (*VI International Scientific and Theoretical Conference, September 8, 2023*), опубліковано у статті (Воєнні події в Україні й першочергові завдання військової журналістики. *Sectoral research XXI: characteristics and features: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and*

Theoretical Conference, September 8, 2023. Chicago, USA : European Scientific Platform. P. 113–114)

НУБІП України

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг роботи становить 106 сторінок.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

НУБІП України

1.1. Визначення військової журналістики

Перш ніж перейти до детального розгляду явища військової журналістики, потрібно запропонувати її визначення, що допоможе сформулювати первісне розуміння цієї теми та згодом розкрити її специфіку.

За визначенням, що трапляється у більшості підручників та наукових робіт, присвячених цій темі, військова журналістика є підвидом інформаційного жанру, «який спрямований спеціально на висвітлення бойових, збройних дій війни, а також релігійних та етнічних конфліктів, терористичних операцій» [7, 23, 27].

При цьому в працях таких вчених, як, наприклад, Г. Горевалов, містяться ідеї методологічного та теоретичного характеру щодо синонімічності понять «військова журналістика» та «воєнна журналістика» [7, с. 12], хоча по факту кожне з цих визначень, що часто вживаються як синонімічні, має контекстуальні нюанси. Наприклад, набагато правильнішим було б уживати «військова журналістика» стосовно професійних видань для військових, як, наприклад, журнали «Army A&T», «Army Sustainment» (попередньо «Army Logistician»), «Military Review», «Citizen Airman» та інші, тоді як термін «воєнна журналістика» підходить для більш широкого вживання та дозволяє випускати тематичні матеріали в межах загальноінформативних, аналітичних та інших медіа (наприклад, зведення з фронту в одному з сюжетів ранкових новин на телебаченні). Оскільки воєнна журналістика є фактично відпалуженням від військової та має дещо більш розмиті та нечіткі кордони, в нашому дослідженні ми будемо звертатись саме до терміну «військова журналістика» та його контекстуального значення (з відхиленнями відповідно до актуальних явищ у журналістському професійному просторі України).

Перші історично зафіксовані приклади військової журналістики тісно пов'язані із створенням комунікаційних технологій як таких. Як дуже чітке та наочне ілюстрування прикладу можна навести типаж Олександра

Македонського, якого в походах супроводжували спеціально навчені люди, що мали фіксувати його військові успіхи для увічнення їх в історії та поширення відповідних відомостей для підданих і ворогів [78].

Поширенню інформації серед більш широкого загалу сприяв винахід Йоганном Гутенбергом друкарського верстата у 1450 році. Першою друкованою згадкою про війну стало взяття острова Лесбос венеціанськими та французькими військами [78], після чого доволі швидко війни стали для газет основним сюжетом та джерелом для публікацій.

За довгі роки свого існування військова журналістика стала дуже важливою галуззю журналістської діяльності. Вона спеціалізується на зборі, аналізі та ретрансляції інформації (новин, аналітичних матеріалів тощо), пов'язаних із військовими та воєнними подіями, обороною, конфліктами, всім тим, що стосується збройних сил та державної безпеки. Військова журналістика відіграє важливу роль у забезпеченні громадськості об'єктивною, достовірною та актуальною інформацією про військові і воєнні справи, сприяючи розумінню складних геополітичних, політичних і стратегічних процесів.

О.П. Позняков [26] вирізняє такі завдання військової журналістики:

1. Інформування громадськості. Журналісти забезпечують громадськість актуальною та достовірною інформацією про військові події, події на фронті, дії військових підрозділів або сил самооборони, військові змагання, інші аспекти військової справи та пов'язані з нею питання.

2. Аналіз і коментар. Завданням військового журналіста завжди є не просто висвітлення, але й аналіз подій, що відбуваються в армії (в країні та на міжнародній арені), в тому числі і задля формування розуміння важливих тенденцій і наслідків військових дій, воєнних подій.

3. Виховання свідомості. Військова журналістика має допомагати громадськості отримувати більше інформації про буття та обов'язки військовослужбовців, їхні відданість та складнощі, з якими вони стикаються, їх внесок у безпеку та стабільність країни, успіхи на фронті тощо.

Окрім того не можна не відзначити і те, що військова журналістика по всьому світові здобула значний статус як важливий інструмент впливу на

суспільну свідомість, відіграючи значущу роль у формуванні (і вихованні) свідомості як окремих осіб, так і суспільства в цілому. Сучасна військова журналістика не лише має потужний потенціал, але й об'єктивно стає засобом підвищення громадянської свідомості та відповідальності, формує розуміння військових та воєнних подій, їхнього впливу на сучасний світ і життя суспільства в ньому.

4. **Захист від дезінформації.** Військова журналістика має відігравати важливу роль у протидії поширенню дезінформації та фейків, будь-яких спотворень реального стану речей щодо військових та воєнних подій. Це завдання стає ще більш актуальним під час гібридних воєн, як та, що її наразі веде Україна.

5. **Сприяння прозорості.** Розкриваючи нюанси військових питань, діяльності військових установ, дій військовослужбовців та сил самооборони, військова журналістика сприяє забезпеченню відкритості та прозорості діяльності армії перед громадськістю. Сприяння прозорості є необхідною передумовою для забезпечення демократичного контролю, ефективної комунікації і правдивого відображення військових подій. Прозорість у такому разі означає надання не тільки достовірної, але й відвертої інформації про військові операції, стратегії, бюджети та інші аспекти військової діяльності. Вона є гарантом довіри між військовими, громадськістю та урядом, сприяє зміцненню відносин з союзниками і партнерами.

Військова (як, власне, і воєнна) журналістика може бути представлена в різних форматах і жанрах. Це можуть бути письмові матеріали, фото або відеозаписи, аудіо-підкасти, теле та радіопередачі, онлайн-платформи, мультимедійні публікації в соціальних мережах тощо у вигляді інформаційної замітки чи аналітичного матеріалу, репортажу з місця подій, нарисів, коментарів, інтерв'ю тощо. Головна мета будь-якого матеріалу є точна та об'єктивна передача інформації щодо військових подій, відображення життя військових та їхніх здобутків, викликів та труднощів, внеску в національну безпеку та перемогу над ворогом, будь-яких питань, пов'язаних з військовою справою та діяльністю, зв'язаними з цим аспектами. Військові журналісти інформують

громадськості про події, що стосуються оборони та безпеки, локальних і міжнародних конфліктів, воєнної тактики та стратегії, поточного перебігу подій на лінії фронту (зіткнення).

Захист від дезінформації є доволі вагомим питанням, особливо зараз, в сучасну епоху доступності Інтернету та поширеності засобів і інструментів поширення інформації, часто невідконтрольно та безвідповідально. Відповідно до цього світова практика військової журналістики сформулювала цілком конкретні рекомендації щодо використання засобів захисту від дезінформації:

1. Перевірка джерел. Одна з найголовніших стратегій захисту є уважне перевіряння джерел інформації, пошук додаткових джерел відомостей та підтверджень, урахування можливих мотивів до спотворення або часткового приховування інформації (як свідомого так і неусвідомленого, наприклад, унаслідок дезінформування власне джерела даних або перебування його в стані зміненої свідомості через пережиту психотравму, ПТСР). Військові журналісти повинні користуватися авторитетними джерелами і перевіряти навіть їх, тому що і вони не застраховані від помилки або бажання дещо відкоригувати повідомлення для пом'якшення враження від власних помилок або з інших вагомих причин. Краще за все користуватись якомога більшою кількістю різноманітних джерел або, за неможливістю зробити це, відмовитись від публікації інформації, що викликає сумніви.

2. Перекриття інформаційних проривів. Важливим аспектом захисту також є здатність військових журналістів ретельно аналізувати інформацію різних джерел та виявляти невідповідності або розбіжності в звітах і коментарях. Це допомагає відчутно зменшити ризик викривлення фактів, поширення дезінформації (та виявити джерело, яке видає сумнівні, неправдиві або неперевірені відомості).

3. Експертна думка. Залучення експертів військової сфери допомагає журналістам аналізувати складні військові події, стратегії та явища, розкривати аспекти, які можуть бути неочевидними для людини без специфічної (військової) підготовки та бекграунду. Об'єктивність та більш повне розкриття, роз'яснення складних моментів для широкого загалу та формулювання відповідних висновків

це далеко не повний перелік плюсів залучення експерта до створення журналістського матеріалу. Втім тут потрібно зауважити окремо, що експертність запрошеного спеціаліста має бути підтвердженою та відповідною (на жаль, в Україні все ще існує проблема залучення псевдоекспертів та створення для них самими медіа образу, який викликає довіру та прихильність суспільства тільки тому, що «цю людину показували в телевізорі»).

4. Контроль над поширенням інформації. Військові журналісти несуть дуже велику відповідальність щодо поширення інформації – як в контексті її якості, так і в сфері безпеки її відкриття широкому загалу. Про необхідність приховування деякої інформації або публікації її вже постфактум, коли вона втрачає свою актуальність, детально мовлено в наступному розділі цієї роботи, а поки варто зазначити, що інформація в руках військового журналіста може нести не тільки користь, але й справжню шкоду безпеці окремих людей, військових підрозділів або навіть всієї держави.

5. Навички медіаграмотності. Ще однією відповідальністю журналіста є навчання аудиторії (читачів та глядачів) навички розрізняти об'єктивну інформацію від маніпулятивної, не користатись інформаційними джерелами ворога, не поширювати інформацію, яка має залишатись прихованою з тієї чи іншої причини. певною мірою аудиторія військових медіа також має опанувати відповідальність за споживання та поширення інформації, як на особистісному, так і на суспільному рівні. Підвищення медіаграмотності суспільства наразі є одним з надважливих завдань української та світової журналістики.

Тут варто подати відомості з аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження громадської організації «Детектор медіа» щодо медіаграмотності українців (тобто рівень вміння свідомо сприймати й критично тлумачити інформацію, а також користуватися розмаїттям медіа) порівняно з показниками першої та другої хвилі дослідження 2020/2021, оскільки наразі Україна має дуже активну допитливість до військових та воєнних новин і матеріалів.

За результатами цього дослідження за період 2020 – 2022 року рівень загального індексу медіаграмотності українців значно змінився. Частка аудиторії

з вищим за середній рівень цього показника зростає з 55% до 81%. Середнє значення показника зросло з 4,8 бала у 2020 році до 5,9 бала у 2022 році [2].

Метою цього національного дослідження була валідація концепції індексу медіаграмотності (та врахування його для різних категорій української аудиторії), участь взяли 1200 респондентів (доросле населення України, віком від 18 років та старше), опитані особисто. Вибірка була репрезентативною за віком, статтю, типорозміром населеного пункту та регіоном (дослідження не проводилось на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей та в АР Крим). Польовий етап здійснений компанією «New Image Marketing Group» в період 23.12.2022 – 12.01.2023 рр.

В основу моделі індексу медіаграмотності було покладено концепцію Лена Мастермана та результати якісного етапу дослідження «Практики медіаспоживання українців: концептуальна розробка індексу медіаграмотності аудиторії», підготовленої на замовлення ГО «Детектор медіа» (січень 2020). Уточнена модель медіакомпетентності враховувала 4 категорії (42 індикатори): розуміння ролі медіа та їх впливу, роботу медіаіндустрії та сприйняття українського медіа ландшафту; використання кількості і якості різних джерел інформації; цифрову компетентність; чутливість до спотвореного медіаконтенту (дезінформації, фейків, маніпулятивного медіаконтенту).

За результатами цього дослідження з'ясовано, що позитивно змінився не тільки рівень загального індексу медіаграмотності, про що вже згадувалось вище, але й рівня компетенції. Так, з 2020 року з 45% до 72% покращилось розуміння ролі ЗМІ в суспільстві, з 49% до 64% виросла цифрова компетентність, з 56% до 66% збільшилась чутливість до спотвореного контенту. Змінились і медійні вподобання (рис. 1), зокрема значно зростає частка довіри та зацікавленості думкою саме військових експертів.

- Серед змін у медійних вподобаннях українців, які відбулися за останній рік слід констатувати потужне зростання зацікавленості продуктами українського виробництва та присвячених українській історії та культурі; контентом суспільно-політичної тематики, а також матеріалом від військових експертів.
- Разом с цим від 68% до 81% повністю відмовились від медіа продуктів російського виробництва (у тому числі музики), офіційного та опозиційного суспільно-політичного контенту.

База: всі опитані, N= 1200 (2022 р.). Питання: Як змінилися ваші медіавподобання за останній рік? Як програми/передачі ви отримували/бачили/чули рідше, чи навпаки, частіше?

Рис. 1 Зміна медійних вподобань українців у проміжку 2020-2022 р. за даними Детектор Медіа

Не менш важливими в контексті цього дослідження і вже згаданої вище медіаграмотності та цифрової компетентності є показники, наведені на рис. 2.

- Рівень загального індексу медіаграмотності значущо змінився за два роки: з 2020 по 2022 рік. Частка аудиторії з вищим за середній рівнем показника зростає з 55% до 81%.
- Частка аудиторії з високим рівнем компетентності зростає вдвічі в трьох субіндексах загального рівня медіаграмотності українців: **розуміння ролі ЗМІ у суспільстві, цифрової компетентності та чутливості до спотвореного контенту**. Виключення складає лише субіндекс використання медіа, який значущо не змінився.
- Найбільша частка аудиторії з низьким рівнем компетентності спостерігається за субіндексом **цифрової грамотності (15%)**. Але ця частка суттєво зменшилась за 2 роки (на 7%).

База: всі опитані, N= 2000 (2020 р.), N= 2000 (2021 р.) та N= 1200 (2022 р.).

Рис. 2. Субіндекси медіа грамотності у проміжок 2020-2022 р. за даними Детектор Медіа

Доволі показовими є результати перевірки таких аспектів медіаграмотності, як:

1. **Дезінформація.** Констатовано підвищення рівня чутливості до спотвореного контенту. Якщо у 2020 році 32% українців інтуїтивно вирішували чи довіряти повідомленню в ЗМІ, то у 2022 ця частка впала до 18%, водночас зросла кількість споживачів, які шукають посилання на джерела в матеріалі, перевіряючи його на наявність дезінформації (28% у 2020 році і 39% у 2022 році), потребують фото чи відео підтвердження (32% проти 26% у 2020 році), враховують різні точки зору на подію (31% проти 26% у 2020 році). Кількість українців, які свідомо перевіряють інформацію на достовірність зросла майже вдвічі, з 24% до 47% у 2022 році.

2. **Маніпуляція.** Зросла також чутливість українців і до маніпуляцій. 42% (26% у 2020 році) звергають увагу на неповну чи неточну інформацію, 42% (проти 31% у 2020 році) підозрюють маніпуляцію при висвітленні матеріалу однобоко, 37% (проти 21% у 2020 році) відчують підозру до автора матеріалу через відсутність посилань на джерело. Разом із тим з 27% до 17% зменшився відсоток аудиторії, які виявляють маніпуляції інтуїтивно.

3. **Довіра до медіа.** Доволі показовим є результат суттєвого зменшення довіри до медіа. Якщо у 2020 році їм довіряло 84%, то у 2022 вже 58%. При цьому значно зросла довіра до радіо (до 40% з 23% у 2020 році) та підкастів (до 25% з 18% у 2020 році).

Актуальність проблеми дезінформації у ЗМІ наочно зображена на рис. 3.

- Значущість проблеми дезінформації підкреслюють **61%** аудиторії (порівняно з **57%** у 2020 році). **24%** зазначили, що завжди можуть вирізнити фейки і не звертати на них уваги.

- Кількість українців які перевіряють інформацію на достовірність зросла майже вдвічі з **24%** до **47%**.

Рис. 3 Дезінформація в ЗМІ: актуальність проблеми (у проміжок 2020-2022рр за даними Детектор Медіа)

Хоча наведені вище тенденції є загальними, вони також відображають і актуальний стан військової журналістики, яка підпорядковується тим же законам та правилам українського суспільства, і, на його прикладі, у більшості випадків суспільства прогресивних країн Європи.

Не можна також обійти стороною і питання сприяння прозорості у військовій журналістиці. Виокремлюють такі способи гарантії прозорості:

- Публікація інформації про військові операції. У класичному розумінні розкриття деталей військових операцій (включаючи цілі, результати і вплив на цивільне населення) є важливим аспектом прозорості, який допомагає уникнути непорозуміння та неправдивої інтерпретації, підтримує довіру до військових. Втім у часи війни цей аспект є адаптивно гнучким. Повна публікація всіх відомостей можлива тільки тоді, коли це не становить небезпеку для військових та цивільного населення, або ж постфактум, коли після здійснення цих дій проходить достатньо часу. Звісно таке віддалення у часі та певна втрата актуальності має певну ціну, втім всі недоліки можна компенсувати за рахунок більш повного та якісного розкриття матеріалу, в супроводі достатньої кількості підтверджувальних відомостей, фото та відеофактів, повноцінної аналітики та коментарів від військових експертів, із зазначенням конкретних дат та проміжку віддаленості подій у часі.

- Забезпечення доступу журналістів до інформації. Вияскравлений аспект також є адаптивним. В ідеальному світі військовий журналіст повинен мати можливість отримувати інформацію з першоджерела, надавати детальну та об'єктивну картину подій. Не можна сперечатись із тим, що гарантований доступ до інформації насправді сприяє глибокому аналізу та висвітленню важливих аспектів. Утім варто зауважити і те, що військові дії накладають на журналіста певні обмеження, які включають в себе, наприклад, об'єктивну неможливість дістатись до місць певних подій (в тому числі на лінії безпосереднього бойового зіткнення чи окупованих територій), занадто велику небезпеку для журналіста, недоступність першоджерела (наприклад, якщо це військовополонений в стані

ворога), та багато іншого. Також – про це ще буде більш детально згадано у другому розділі цього дослідження – існує певна проблема перекосу на користь закордонних ЗМІ, коли журналісти з інших країн отримують більше свободи дій та доступу до джерел, тоді як українським в цьому можуть відмовити.

- Проведення брифінгів та пресконференцій. Хоча іноді подібні види заходів вважаються більше піар-акціями та засобом заспокоєння громадськості, насправді вони мають велику практичну цінність, оскільки дозволяють військовим представникам пояснювати дії чи рішення, відповідати на запитання журналістів та запити суспільства.

- Попирення інформації офіційними каналами. Використання офіційних джерел має на меті не тільки отримання більш точної та повної інформації, але й вказівку на те, які саме події чи явища можна висвітлювати, а які – ще ні, бо це може становити загрозу військовим чи цивільному населенню країни, в якій ведеться війна. Також використання офіційних вебсайтів, соціальних мереж та медіа дозволяє розділити відповідальність між журналістами та офіційними держслужбовцями і військовими речниками, що досить важливо в контексті збереження довіри до ЗМІ зі сторони аудиторії.

- Створення прозорих звітів. Розробка та публікація звітів про стратегічні рішення, бюджетні витрати та інші питання військової діяльності є дуже важливим аспектом, що сприяє розумінню громадськістю відповідних процесів, стимулює довіру до діяльності військових. Цей аспект доволі важливий для України, для якої, на жаль, все ще залишаються характерними постійні скандали з нераціональними витратами та розкраданнями у військовій сфері на рівні вищого керівництва або ж місцевих посадовців (воєнкомів тощо).

Сприяння прозорості у військовій журналістиці вважається необхідною умовою забезпечення довіри, демократичного контролю та ефективної комунікації між військовими, урядом та громадськістю, зміцненню національної безпеки. Втім допускаються винятки, коли публікація певних відомостей може вважатись такою, що може зашкодити національній безпеці або національним інтересам.

Як вже зазначалось, військова журналістика може створюватись у різних форматах: письмових матеріалах, відео та фото, підкастах, теле або радіопередачах, на онлайн-платформах, у соціальних мережах та месенджерах тощо. Фото та відео журналістика відіграє дуже вагомую роль, оскільки додають правдивості, реалістичності та верифікованості наданим матеріалам.

Фотожурналістика (як і відеофіксація) є дієвим засобом безпосереднього сприйняття подій, можливістю наочно показати жорстокість та страх, руйнацію, героїзм, зберігати свідчення війн та конфліктів для наступних поколінь.

Отримані зображення та відео стають історичними джерелами, підтвердженнями вчинення воєнних злочинів, проявів злочинної недбалості серед військових командирів тощо. Також вони дозволяють створити іммерсивний досвід для аудиторії.

Не можна оминати і соціальні мережі та месенджери, які стали невід'ємною частиною сучасного інформаційного простору. У наступному розділі ми більш детально та предметно торкнемося ролі цього каналу поширення інформації, збільшення його використання та зростання довіри до джерел такого типу. Втім, варто зазначити, що військова журналістика засобами соціальних мереж та месенджерів набула свою, індивідуальну специфіку в Україні, варту окремого детального розгляду та більш ретельного наукового вивчення. Мова йде не тільки про офіційні медіа, але й особисті канали бойових підрозділів чи окремих військовослужбовців, за допомогою яких вони ведуть активну інформаційну діяльність та створюють новий медіаландшафт для сучасних українських ЗМІ.

Окремо в наступному розділі дослідження також буде розглянуті етичні аспекти військової журналістики.

Варто також означити завдання, виконання яких входить у межі військової журналістики:

- Постачання об'єктивної інформації. Власне головне завдання військової журналістики полягає у забезпеченні суспільства достовірною та об'єктивною інформацією про військові події, виклики та ризики.

- Аналіз військових стратегій та воєнних подій і їх наслідків. Журналісти відстежують і аналізують військові стратегії, тактики, використану зброю, воєнні

події, їх наслідки в короткостроковій та довготривалій перспективах. Вони допомагають розкрити складні аспекти цих тем, поглибити розуміння їх впливу на поточні події, державну та світову безпеку.

- Поширення гуманітарних аспектів. Не менш важливим завданням є розкриття важливості захисту прав людини, дотримання міжнародного гуманітарного права, що часто потерпають під час військових конфліктів.

Військова журналістика є окремим явищем у журналістиці, та має власні характерні особливості й специфіку. Сучасна ж українська журналістика взагалі пішла власним, оригінальним шляхом, який – за очевидних обставин – є неповторним та таким, що повністю вдовольняє актуальні потреби суспільства, війська, сучасного медіапростору.

У цьому контексті також важливо окремо розглянути і роль та функції військового журналіста.

1.2. Роль і функції військового журналіста

Військовий журналіст є професіоналом, що здійснює інформаційну та аналітичну діяльність у військовій і воєнній сфері. Суттю його роботи є розкриття сенсів військових та воєнних подій, конфліктів, воєн. Ця спеціалізація накладає на журналіста певні обов'язки і формує не тільки коло його інтересів, але й специфічність подачі інформації, роль та функції самого репортера, вектор формування думки громадськості.

Військовий журналіст має постійно розвиватись, опановувати нові знання, не тільки з тактики та стратегії військових дій, але й новітніх технологій і озброєння, геополітичних зрушень, актуальних подій дійсності. Дуже часто аналіз якоїсь локальної події пов'язаний напряму з більш загальними та широкими тенденціями, висвітлення яких здатне суттєво змінити тональність публікації, розуміння сутності цієї події і її наслідків. Окрім того, надважливою є і системність. Саме вона не тільки створює професіонала, який справді дуже добре орієнтується в подіях та здатен якісно їх аналізувати, але й формує певного

роду стратега, здатного прогнозувати майбутній перебіг події і зміни ситуації, що можуть здаватись неочевидними та навіть неочікуваними. Ці таланти впливають як на якість подачі власне матеріалу, так і на формування громадської думки і розуміння широким загалом певних явищ, підвищує конкуренцію між редакціями ЗМІ, посилює журналістський авторитет у світі.

Уперше статус журналіста в конфлікті та на війні було визначено у 1907 році Гаазькою конвенцією «Про закони та звичаї сухопутної війни». У статті 13 в додатку до цього документа зазначено, що «Особи, які супроводжують армію, але прямо не належать до неї, такі як кореспонденти газет і репортери, маркітанти та постанальники, які потрапляють до рук ворога, він вважає за доцільне затримати їх, користуються правами військовополонених за умови, що вони мають при собі посвідчення від військового керівництва тієї армії, яку вони супроводжували» [50], що фактично є першим офіційним закріпленням статусу професійного військового журналіста у світі.

Наразі права, обов'язки та функції журналіста зазначені в багатьох міжнародних та локальних документах, як, наприклад, державні закони, що регулюють діяльність ЗМІ. Якщо підсумовувати їх загалом, то функції військового журналіста є такими:

1. Подавати до публікації достовірну та об'єктивну інформацію.
2. Дотримуватись програми діяльності ЗМІ, з яким журналіст співпрацює, керуватись положеннями статуту редакції, міжнародним та державним законодавством.
3. Створювати повноцінний, якісний та об'єктивний журналістський продукт, спрямований на військову та воєнну сферу та здатний задовольнити потреби суспільства в інформації на цю тему.
4. Відмовлятись від доручень редактора чи редакції, якщо їх виконання призведе до порушення Закону чи посягання на територіальну цілісність країни, поширення пропаганди або навмисно викривленої й маніпулятивної інформації, порушення безпеки окремих людей чи країни в цілому.

5. Представлятися та пред'являти посвідчення журналіста (чи інший документ підтвердження професійної належності), мати відповідні позначки на одязі чи захисному спорядженні під час присутності в зоні бойових дій чи на території безпосереднього воєнного зіткнення.

6. Знати та виконувати зобов'язання журналіста, вимоги Гаазької та іншої міжнародної конвенції, вимагати до себе відповідного ставлення при потраплянні в полон чи інші небезпечні ситуації.

7. Дотримуватись правил безпеки та рекомендацій щодо поведінки на території конфлікту чи ведення бойових дій, виконувати вказівки досвідчених спеціалістів (мінерів, саперів тощо).

8. Не перевищувати власні повноваження, не наражати на небезпеку супроводжуваних осіб задля отримання потрібного матеріалу в небезпечних зонах, не маніпулювати власним становищем.

9. Виконувати зобов'язання учасника інформаційних відносин.

10. Дотримуватись етики журналіста та військового журналіста.

11. Завжди перевіряти джерела інформації, свідчення очевидця, якість та правдивість наданих для поширення матеріалів.

12. Не наражати на небезпеку джерело інформації, очевидців події, героїв журналістських матеріалів.

13. Утримуватись від публікації матеріалів, щодо яких існує невпевненість в їх правдивості, точності, безпеці публікації, безпеці героїв матеріалу чи їх близьких тощо.

14. Враховувати актуальні зміни до законодавства країни знаходження, рекомендацій військового та іншого керівництва, вимог необхідної цензури та самоцензурування.

15. Постійно оновлювати власні знання щодо сфери діяльності, підвищувати власну кваліфікацію, враховувати об'єктивний психічний та фізичний стан.

Журналіст несе відповідальність (в межах чинного законодавства) як за невиконання власних обов'язків, так і за перевищення своїх прав.

Окремо варто зазначити декілька суттєвих тенденцій, які наразі впливають на функції та роль військового журналіста, де що їх трансформуючи або навіть викривляючи. Це, по-перше, велика (а подекуди навіть глобальна) інформаційна конкуренція, що призводить до певного погіршення якості інформації та схематизації роботи журналіста, або навіть її автоматизації. Це явище відносно нове, оскільки раніше військових журналістів було не так багато, і всі вони мали свій власний стиль подачі інформації, тож навіть при певних поступках в швидкості та актуальності висвітлюваних подій публікації таких спеціалістів все одно були важливими та значущими. Наразі ж ситуація значно змінилась, і військовим журналістам доводиться вступати в конкуренцію, постійно вигадувати способи триматись на плаву, не втрачати аудиторію та не губитись у великому інформаційному шумі. Ускладнює все ще й те, що у військову та воєнну журналістику потрохи влізають не тільки непрофільні ЗМІ, але й просто медійні особистості, не журналістські інформаційні ресурси (наприклад, у месенджерах типу Телеграм), то ж це накладає ще більші обмеження та додаткове навантаження на професійного журналіста.

По-друге, наразі між автором публікації та його джерелом інформації з'являється все більше посередників. Мова йде не тільки про офіційних представників і держпосадовців, які отримують монополію на певну інформацію (в тому числі і цензурну), але й про інших постачальників інформації, якою журналісту доводиться користатись. Інформаційні й аналітичні джерела на взірець DeepState, свідчення очевидців воєнних подій, телеграм-канали військових, заяви волонтерів – усе це часто становить навіть більшу цінність, аніж прямі відомості від перевірених постійних джерел, але й шансів отримати дезінформацію (навіть ненавмисну) чи викривлену інформацію теж пропорційно збільшується. Також посередником можна вважати і ті інформаційні ресурси, які ретранслюють думку військового журналіста, іноді вириваючи його слова з контексту чи подаючи їх з певними змінами, залишаючи при цьому авторство, що призводить до певних непорозумінь та проблем з падінням авторитету журналіста.

Третім аспектом є відчутне збільшення можливостей фіксувати інформацію. Фото та відео зйомка, диктофон прямо в телефоні, монтажні програми для роботи з відео та звуком, соціальні мережі, миттєві месенджери, смартфони та дрони з камерами, прямий доступ до джерел інформації, які можуть знаходитись в будь-якій точці світу – все це нібито має лише позитивний контекст, проте в цьому також є нюанси. Наприклад, відтепер набагато легше створювати фейки, навіть підмінити у відео особу мовця, змінювати його слова, виривати їх з контексту, маніпулювати інформацією, подавати пропаганду під виглядом звичайних відомостей, вводити журналіста в оману. Також посередники можуть нав'язувати власні оцінки, ідеї та враження, які можуть бути завуальованими або ж навіть такий матеріал як єдине джерело інформації просто не може бути повноцінно перевірено, але має публікуватись як офіційне повідомлення від влади чи керівництва (військового чи держави).

Четвертим моментом є великий тягар відповідальності, який несе військовий журналіст. У країнах, де, як і в Україні, багато місяців, а то і років йде війна, довіра до ЗМІ не менш важлива, аніж довіра до власних військових сил. Довіра між тими, хто воює, тими, хто волонтерить, тими, хто здійснює іншу гуманітарну діяльність та суспільством, є надважливою і для консолідації, і для створення ефективного державного апарату. В умовах інформаційної війни це завдання дуже сильно ускладнюється, а в умовах великої підтримки армії з боку звичайних людей (волонтерство та донати) – набуває неабиякого значення. Між тим за допомогою ЗМІ можна сприяти взаємодії навіть тоді, коли щось відбувається не за планом, події погіршуються чи стається щось надзвичайне або катастрофічне.

Відповідальність та питання довіри також отримують і інше, нюансне втілення. Журналіст, який свідомо обирає йти на фронт, щоб висвітлювати війну, повинен розуміти, що війна може вплинути на його свідомість та бажання прагнути об'єктивності. Також нерідкими є випадки, коли журналіст отримує доступ до таємної, секретної інформації, яка може багато що змінити, будучи опублікованою, але з певних причин цього статись не має – тож вага самоцензури повністю лягає на плечі кореспондента.

Важливою справою є і побудова довірливих стосунків з військовими. Не завжди самі військові можуть порозумітись із журналістом, не завжди самі точно знають, що їм потрібно, можуть не розуміти правильної мети свого відрядження у зону бойових дій або ж мати лише часткове уявлення про події навколо.

Критичність чи необережність висловлювань, навіть об'єктивно доцільна, можуть привести до втрати довіри військових до такого працівника медіа. Також не рідкими є випадки, коли та чи та військова частина або підрозділ мають власні канали спілкування з аудиторією (як, наприклад, підрозділ Азов), і не вважають за потрібне ділитися інформацією із «зовнішніми» журналістами.

Західна журналістика вже доволі давно сформулювала правила стосунків між співробітниками ЗМІ та військовими. В першу чергу йдеться про максимальне розкриття інформації з мінімально важливими затримками, свідома відмова від надання неправдивої інформації (навіть якщо дезінформація зможе покращити положення справ на певній ділянці фронту) та нюансний підхід до інформації. Так, публікації втрат ворога вважаються доречними та оприлюднюються, тоді як втрати серед «своїх» або замовчуються, або зменшуються (за допомогою округлення, оперування приблизними цифрами).

Це здійснюється задля збереження спокою населення, але фактично якоюсь мірою все ж може розцінюватись як «корисна» маніпуляція фактами.

Варто враховувати також специфіку спілкування з військовим контингентом. Військові можуть не володіти ораторським мистецтвом, мати специфічне або обмежене уявлення про події дійсності, мати наказ не розголошувати інформацію, не довіряти працівнику ЗМІ, мати якісь проблеми (наприклад, контузію чи ПТСР), що певним чином впливають на оцінку подій чи можливість їх висвітлення. В свою чергу журналіст може не враховувати стан військового, порушувати особисті кордони, створити «конфлікт» для гостроти сюжету там, де його немає, прикрашати дійсність, дещо маніпулювати фактами для створення потрібної картини, використовувати художні засоби тощо. Також успішній роботі військового кореспондента може заважати необхідність діяти на випередження ворогів, потреба розвіювати чужу дезінформацію, протидіяти в інформаційній війні, спростовувати фейки. Якщо брати за приклад українську

військову журналістику, то можна помітити, що наші журналісти також час від часу користуються інформацією ворога (наприклад, про залишення того чи іншого населеного пункту), аргументуючи це тим, що іншої інформації про цю подію або ділянку фронту просто немає, і разом із тим не маючи об'єктивної можливості перевірити правдивість цих даних або ж точно визначити, чи не є ці відомості військовою хитрістю, спрямованою на обман наших військових.

До того ж суттєвою проблемою є те, що американські, європейські (та, зокрема, українські) журналісти мають дотримуватись етики та професійних стандартів журналістики, тоді як ворог може свідомо їх порушувати. Так відбувається у нинішній російсько-українській війні, в якій ЗМІ ворога стали повноцінним інструментом маніпуляції та пропаганди, повністю відмовившись від будь-яких обов'язків, етики та моралі. З іншого боку, вітчизняні журналісти мають дотримуватись всіх правил та настанов, в тому числі і задля того, щоб не скомпрометувати український медіапростір в очах союзників та всього цивілізованого світу. Буває доволі важко грати за правилами проти тих, хто всі ці правила постійно і свідомо порушує.

Інформація є поточною валютою середовища в екстремістській війні. Вона часто є частиною певної інформаційної кампанії, довготривалої стратегії чи складної тактики. Військова журналістика вимагає від журналіста не тільки безпосереднього виконання своїх власних обов'язків, а й широкого кругозору та ерудованості та навіть навичок рівня доктора філософії, щоб розуміти всі події та вхоплювати всі тенденції, не давати захопити себе на гачок. Більш того, всі ці складні інтелектуальні процедури мають відбуватись в надскладних умовах, як фізичних (обмеження часу, праця у важких фізичних умовах, постійна реальна небезпека каліцтва чи загибелі, недосипання, навантаження), так і психічних.

Робота військового журналіста вимагає розуміння наслідків кожної дії, кожної публікації, відповідальності, яка може бути покладена на репортера за його слова та вчинки. Для надання аудиторії правильної та достовірної інформації, журналіст повинен усвідомлювати власні обмеження, враховувати свою самосвідомість, постійно підвищувати рівень професіоналізму, піклуватись

про власний психічний і фізичний стан, бути максимально критичним навіть щодо перевірених та надійних джерел інформації.

Військовий журналіст має на меті не тільки висвітлення подій такими, якими вони є, але й формувати національну свідомість та правильне розуміння того, що відбувається, у власній країні та всьому світові. Він має представляти потерпілих не тільки як жертв військового конфлікту, але й як агентів змін, мати власну соціальну місію, що полягає у допомозі всім верствам втягнутого в конфлікт суспільства. Іноді тільки журналіст має вирішувати, як саме подавати ту чи ту новину: як сухе повідомлення про те, що сталося; як шокувальну подію, що має сколихнути світове суспільство; чи як подію, яка в майбутньому буде розглянута як свідчення військового злочину ворога і як частину воєнних подій цього конфлікту чи війни.

О. В. Войтко [5] наводить п'ять «заповідей» військового журналіста, які звучать так:

- у зонах бойових потрібно працювати вміло та результативно, знати правила поведіння та безпеки;

- збереження життя журналіста є більш важливим завданням, аніж отримання матеріалу для редакції;

- вийти із «гарячих точок» часто буває складніше, ніж туди потрапити;

- завжди потрібно розраховувати не тільки на самого себе, а й на допомогу інших;

- важливо не перешкоджати роботі військових, лізти куди не просять.

Прийнятними принципами роботи військового кореспондента вважаються: незалежність, визначення проблем і їх можливі рішення, заборона на маніпулювання, прозорість, пріоритет журналістської якості над видовищністю або ж фінансовою вигодою. Засоби масової інформації, які висвітлюють військові події, несуть велику відповідальність та виконують функції інформування суспільства, як власної держави, так і всього світу, інтегрування суспільства та залучення могутніх організацій і суб'єктів для контролю за перебігом подій. Висвітлення ескалації конфліктів час від часу і справді сприяє

деескалації та врегулюванню певних подій, що є дуже важливим аспектом у діяльності військового журналіста.

1.3. Особливості роботи в умовах воєнного конфлікту

На сьогоднішні особливості роботи журналіста в умовах воєнного конфлікту є доволі дослідженим питанням. Існують навіть певні чіткі рекомендації та правила, які забезпечують журналіста в цих небезпечних умовах та вироблені міжнародними організаціями.

Першим та найголовнішим питанням в цьому випадку завжди є питання безпеки. На жаль, сьогодні безпека журналіста не завжди гарантується сторонами конфлікту чи війни, навіть тоді, коли всі вони діють згідно з міжнародним законодавством. Між тим такі випадки є скоріш винятками, ніж правилом. Деякі країни та радикальні угруповання відкрито зневажають домовленості такого роду.

Кореспонденти (та їхні помічники), виконуючи професійний обов'язок з інформування суспільства, постійно підпадають під ризик у зоні бойових дій.

Тож роботодавці повинні надавати таким працівникам усіляку підтримку. В тому числі мова йде і про страхування та додаткові виплати, але більш важливими є гарантії та контакти з військовими і місцевою владою. Втім, найбільша відповідальність за власну безпеку лягає на самих журналістів. Щоб залишатися неушкодженими, ефективно виконувати свої обов'язки в небезпечних зонах, працівники медіа повинні дотримуватися низки правил, які сформулювали для них міжнародні організації.

Основними є такі [60]:

1. Бути підготовленим. Йдеться про моральну та фізичну підготовку, професійне тренування, навички надання першої допомоги, необхідне технічне устаткування і засоби особистого захисту.

2. Бути поінформованим. Журналіст має знати, куди відправляється (рекомендовано досконало вивчити територію перебування), чого очікувати, з ким він буде мати справу.

3. Бути спокійним. Знаходження у гарному моральному та фізичному стані часто є критично важливим, коли ситуація загострюється і будь-яка необережна дія може спричинити травмування або навіть загибель.

4. Надавати пріоритет власному життю. «Жодна історія не варта людського життя, та й мертвий журналіст усе одно не зможе її передати» [65].

Втім, навіть дотримання всіх цих рекомендацій не здатне повністю уникнути ризиків для журналістської діяльності у висвітленні бойових дій. Але зменшити небезпеку вони все ж в змозі. Варто пам'ятати, що кожна історія із зони воєнного конфлікту (або окупованих територій) несе в собі небезпеку, причому в багатьох сенсах, від небезпеки для національних інтересів або героїв матеріалу, до небезпеки для самого журналіста. Не всі учасники бойових дій згодні відкрито та прозоро розповідати чи показувати те, що відбувається на територіях цих дій. Отже, і такі загрози завжди варто мати на увазі та прораховувати наперед.

Секрет уникнення більшості ризиків для військового журналіста полягає у плануванні наперед вірогідного розвитку ситуації, використанні здорового глузду та розуміння ситуації і людей в ситуації.

Деякі автори також наводять і інші рекомендації щодо роботи в умовах воєнного конфлікту [40, 41, 44, 62]:

1. Не варто бездумно повторювати дії військових або навіть інших журналістів на фронті. Завжди краще орієнтуватись на власні висновки та розрахунки, перестраховуватись, дотримуватись правил безпеки.

2. Обов'язково потрібно ураховувати реакцію організму на кризові та небезпечні ситуації. Під час бойових дій занадто просто потрапити під вплив адреналіну. Також не варто соромитись власного страху – дуже часто саме він служить гарантом виживання журналіста.

3. При запрошенні на лінію безпосередніх бойових дій чи інших небезпечні ділянки фронту варто орієнтуватись на аналіз ситуації, а не на бажання справити враження на військових, редакцію чи аудиторію.

4. За можливістю мінімізувати ризики, враховуючи те, що робота журналіста відрізняється від роботи солдата. Завдання у цих двох спеціалістів кардинально різні, і журналістська полягає в тому, щоб вижити і розповісти історію.

5. Фронт і безпосереднє місце подій не завжди є найкращим місцем для збору інформації. Іноді її більше (і якість вище) саме в тилу, в командних пунктах або інших зонах. Варто завжди розраховувати, де саме які відомості раціональніше буде збирати. І, також, не забувати, що на лінії безпосереднього зіткнення буде дуже багато шуму, руху, галасу, що дуже ускладнить процес збору інформації.

6. Відеокамера з відстані іноді виглядає як зброя (снайперська гвинтівка чи гранатомет), також неможливо відрізнити оператора бойового та відеодрону. Це варто враховувати. Якщо є можливість то рекомендується демонструвати противнику що це саме прилад, а не зброя (зняти з плеча, підняти, дати розгледіти). Дуже привертає увагу підсвітка для камери або фотоспалахи. Вони можуть також розцінюватись як спалах від використання зброї. Оптика відблискує на сонці як оптичний приціл. Все це має бути обов'язково врахованим.

7. Журналістам не рекомендується користуватись транспортом військових. Якщо немає можливості користатися транспорт с позначкою преси, краще підійде волонтерський чи медичний транспорт, оскільки звичайна військова техніка є першочерговою ціллю для ворога. Також рекомендується наносити на одяг відповідне маркування журналіста, так, щоб його було дуже добре видно здалеку (існують відповідні стандарти маркування, які дозволяють одразу зрозуміти, хто його носить).

8. За статистикою [53] протягом воєнних конфліктів люди гинуть не тільки від власне зброї, а у дуже великій кількості – від ран та захворювань. Тож дуже важливим є розуміння видів та складності поранень, навичка надання першої допомоги пораненому або навіть собі. Варто пам'ятати, що подальшу долю

постраждалого після серйозного поранення часто вирішують перші п'ять хвилин.

9. Використання таких методів зняття психічного напруження як паління, вживання алкоголю та наркотиків для військових журналістів є доволі небезпечним заняттям. Навіть вогник від цигарки може послужити маячком для ворожого снайпера, будь-які ж засоби змінення свідомості можуть призвести до негативних наслідків не тільки для власне кореспондента, але й для його оточення. Журналіст в зоні бойових дій повинен мати холодну голову, ясне мислення та гострий розум.

10. перебування в зонах проведення бойових дій часто призводить до наслідків, що можуть впливати на стан журналіста і довгий час після повернення. Тому піклування про себе є дуже важливим аспектом професійності. Лікування, реабілітація та психологічна терапія, супервізія є обов'язковими елементами самопіклування, навіть тоді, коли журналістові здається, що з ним все в повному порядку.

Варто окремо зазначити, що хоча Стаття 19 Універсальної декларації з прав людини гарантує «право на свободу думки й висловлювань» (що обумовлює право шукати, отримувати та поширювати інформацію і не бути покараним за свої погляди), проте не всі, навіть цивілізовані країни здатні дотримуватись цієї норми. Майже всі уряди більшості країн офіційно декларують підтримку цієї постанови, втім в світі досі трапляються випадки її порушення, що пов'язане із авторитарністю певних режимів, культурними особливостями країн, неповагою до прав журналіста та навіть недостатнім розумінням різниці між «державною безпекою» та «правом на інформацію». За даними, наведеними в гайді від організації Репортери без кордонів (Reporters Without Borders. Practical guide for journalists) [70], майже половина з «зі 189 членів Організації Об'єднаних Націй не забезпечують повного дотримання Статті 19 Універсальної декларації з прав людини». І, здебільшого, війни та конфлікти виникають саме в таких країнах, або ж така країна може бути одним з учасників цього конфлікту. Тож, по-перше, це має враховувати сам журналіст, а по-друге, на перший план виходить

«прикриття» або ж тил такого журналіста. Роль редактора в цьому контексті часто є визначною.

Отже, існують також рекомендації щодо оптимальної співпраці між редактором і кореспондентом [76]:

1. Співпраця. Журналісти та редактори медіа, а також влада повинні постійно контактувати й обмінюватися думками чи побажаннями. Це здатне зменшити наявні ризики в разі.

2. Вільне бажання. Журналіст має повне право відмовлятися виконувати завдання, яке, на його думку, є неправомірним, порушує закон або ж може призвести до його поранення чи загибелі. Редактор не має права чинити тиск на репортерів задля отримання потрібного матеріалу. Також важливо узгоджувати між собою як можливі небезпеки, так і наступну відповідальність.

3. Досвід. Як вже неодноразово зазначалось у цьому дослідженні, робота в зоні бойових дій вимагає моральної та фізичної підготовленості, наявності спеціальних навичок та умінь. Отже, редактор має обирати для подібних завдань лише тих співробітників, які мають досвід та справді готові до їх виконання. Якщо ж сам репортер буде їхати на поле бою вперше, його напарником (наприклад, оператором) має бути досвідченіший журналіст. Також на плечі редактора полягає завдання збирати досвід у тих журналістів, що повернулись з зони бойових дій, щоб навчати наступне покоління.

4. Страхування. Усі учасники команди мають бути застраховані на випадки втрати життя, отримання інвалідності та захворювання.

5. Психологічне консультування. Психологічна реабілітація є обов'язковою кожного разу після повернення журналіста з зони бойових дій.

6. Юридична підтримка. Керівники медіа мають забезпечувати весь необхідний захист журналістів від порушень їхніх прав та свобод, гарантованих Женевською конвенцією 1949 року та Додатковими протоколами 1977 року. Сам журналіст зобов'язаний тримати в курсі свого редактора, повідомляти йому про всі ймовірні ризики та проблеми, що можуть трапитись або трапились з ним під час виконання завдання. Також журналіст має оцінювати ризики і самотійно вирішувати, чи згоден він на них піти, чи має відмовитись від завдання.

7. Зв'язок. В доповнення до попереднього пункту варто зазначити, що для журналіста у зоні військового конфлікту постійно перебувати на зв'язку майже рівноцінно залишатись в живих. Контакти мають бути як в «польовій роботі», так і в редакції, в безпеці, що дасть можливість миттєво зреагувати, якщо кореспондент раптово зникне.

8. Маркування. Про це вже похідно зазначалось, але одяг та позначки на одязі журналіста мають дуже важливе значення. По-перше, сам одяг має бути максимально зручний та пристосований для важких фізичних умов, кліматичних та топографічних особливостей району. По-друге, написи «Преса» наносяться і на шоломи, і на бронезилети. Також додатково можна наносити ці написи на рюкзак чи сумку (якщо вони достатньо великі), на транспорт журналіста. По-третє, важливим також є забарвлення одягу. Кольори, близькі до військових (хакі, «дубок» тощо) змусять журналіста здалеку бути схожим на солдата; занадто яскраві кольори будуть привертати зайву увагу та видавати позицію журналіста і його супроводу. Також варто вважати контекст. Наприклад, чорний колір може бути фірмовим кольором якогось бойового підрозділу чи повстанських угруповань. Культурний контекст також має значення, оскільки деякі елементи вбрання можуть спровокувати місцеве населення або місцевих військових (наприклад, занадто відкрите вбрання на журналіста тощо).

9. Крадіжки. Оскільки репортери працюють з дорогим обладнанням (ноутбуки, смартфони, камери тощо), вони можуть стати об'єктом зайвої уваги для грабіжників або не добропорядних представників однієї з воюючих сторін. Існують певні рекомендації щодо уникнення проблем, наприклад, розділяти гроші та кредитні картки і носити їх по різних кишенях (або в чоботях), знімати дорогі прикраси, стежити за обладнанням.

10. Зброя. Журналісту категорично не рекомендується мати при собі зброю, оскільки це автоматично перетворює його на повноцінного учасника бойових дій (з усіма можливими негативними наслідками).

11. Охорона. Деякі медіа практикують найом охоронців для журналістів у зоні бойових дій, як, наприклад, робили у Сомалі (там кореспондентів занадто часто грабували повстанці). Проте робити це не рекомендується, оскільки

прецедент CNN в Іраку довів, що присутність озброєних людей у транспорті з надписом «Press» провокує бойовиків на відкриття вогню.

12. Тренування. Доволі позитивною є практика попереднього тренування журналістів з військовими до відправлення у зону бойових дій. В межах цього тренування відпрацьовується взаємодія з військовими та розуміння мови їх жестів, спеціальної термінології. Також журналіст може опанувати навички водіння різних транспортних засобів, стрільби, надання першої допомоги, орієнтування на місцевості, виживання в складній місцевості тощо.

13. Ідентифікація. Журналіст обов'язково повинен мати при собі всі необхідні документи – не лише паспорт та ідентифікаційну картку, але й акредитаційний мандат та всі перепустки, що видаються йому місцевою владою і військовими. Всі ці перепустки варто тримати так, щоб можна було легко та швидко їх дістати, не провокуючи військових, які можуть бути нервовими чи на взводі.

14. Мовні навички. Журналіст має бути левен, що здатний порозумітися з місцевими мешканцями в зоні бойових дій, або хоча б мати при собі доевідченого перекладача. Варіант з перекладачем гарний ще й тим, що ця людина зможе допомогти не порушувати місцеві звичаї та екзотичні порядки.

До цього переліку можна також додати рекомендації кореспондента Chicago Tribune Стівена Франкліна, який мав дуже багато досвіду у багатьох країнах Близького Сходу [42]. Він рекомендує таке:

15. Підстраховка. В цей пункт входить багато чого: перевірка маршруту пересування в небезпечних зонах, орієнтація на досвід інших репортерів в цій місцевості, пересування на двох автомобілях, спікувати за рівнем бензину та наявністю води і аптечки у машині, не забувати про засоби захисту від сонця та комах, брати їжу із собою, захищати організм від переохолодження та перегрівання, слідкувати за зарядом акумуляторів на камерах і телефонах, мати адаптери для підзарядки від автомобільного прикурювача, завжди носити із собою засіб для зв'язку (рацію чи телефон).

16. Самолікування. Надання першої допомоги дуже відрізняється від самолікування. Останнім журналісту займатись категорично не рекомендується,

особливо коли він знаходиться в екзотичних країнах чи місцевості із невласивою для нього флорою і фауною, картою захворювань.

17. Шлях порятунку. Потрібно триматись на безпечній відстані від бою, оскільки перехресний вогонь, рикошет та уламки снарядів часто мають значну дистанцію ураження. Коли ситуація виходить з-під контролю, кореспондент має якомога швидше залишити небезпечну зону, але наперед визначеним безпечним маршрутом. Варто мати при собі такі необхідні речі, як диктарик, мініаптечку, компас та інше.

Існують також рекомендації підготовки журналістів до професійної діяльності в умовах військового конфлікту. Їх ґрунтовно описала Міжнародна федерація журналістів (IFJ) [44], сформулювавши такі тези:

1. Журналісти (та інші медіа працівники) мають бути забезпечені всім необхідним: засобами надання первинної допомоги та зв'язку, транспортом, захисним спорядженням, відповідною технікою.

2. Регулярні тренінги з виживання та правильного поведіння в зонах воєнних конфліктів мають проводити медіакомпанії або, за можливістю, уряд, а не сам журналіст власним коштом.

3. Представники влади в країнах конфлікту (та поза ним) мають знати про перебування журналіста на своїй території, поважати його статус, гарантувати фізичну недоторканість та дотримання основних прав.

4. Військовий та воєнний кореспондент має забезпечуватись посиленим соціальним захистом, страхуванням та гарантією оплати лікування за втрату працездатності (або отримання інвалідності), якщо це сталось під час виконання професійного обов'язку.

5. Медіакомпанії мають піклуватись про стрингерів та фрілансерів (яких наймають як військових кореспондентів) так само повноцінно, як і про штатних працівників, включаючи захист та гарантії безпеки і соціального обслуговування.

Звісно, всі ці рекомендації не гарантують стовідсоткового виживання журналіста на території ведення бойових дій, втім вони підвищують шанси на це. А ще досить наочно демонструють особливості та характерні небезпеки цієї

професійної діяльності. Військовий журналіст критично відрізняється від інших колег – своєю фізичною та психічною підготовкою, рівнем знань, набором навичок та вмінь, стійкістю та готовністю постійно наражатись на реальну небезпеку, яка може вартувати йому життя. Відповідно військову журналістику справді можна розцінювати як окрему та дуже специфічну галузь журналістики, яка має дуже багато особливостей та підходить далеко не всім.

Висновки до розділу I

Військова журналістика є окремим самостійним жанром журналістики, що демонструє характерну специфіку. Військовий журналіст має конкретну роль, пов'язану із перебуванням у зоні воєнних дій чи військових конфліктів та створенням повідомлень чи інформаційних матеріалів, пов'язаних з цими подіями. Серед функцій такого журналіста не тільки створення відповідного медійного контенту, але й формування громадської думки, створення довіри між військовими та цивільним населенням, ретрансляція правди про події дійсності для світової спільноти, звернення уваги на проблемні місця та навіть деескалація конфліктів.

Особливості роботи в умовах воєнного конфлікту включають в себе дуже багато аспектів, починаючи від умов здійснення професійних обов'язків, прав та зобов'язань журналіста, та закінчуючи цілим переліком настанов і рекомендацій, пов'язаних із діяльністю журналіста, дотримання ним прав та вимог безпеки, підтримки постійного зв'язку із власною редакцією, владними інституціями й самими власне військовими. Військовий журналіст – це спеціаліст особливого профілю, до якого висувається дуже багато вимог, у контексті фізичної та психологічної підготовки, наявності певних знань та навичок.

Більшість настанов, правил та рекомендацій щодо діяльності військових журналістів були сформовані на основі негативних прецедентів, тож їх дотримання не є простою формальністю чи данню традиціям. Це об'єктивна потреба якісної професійної діяльності та навіть виживання самого журналіста.

РОЗДІЛ II. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ВІЙСЬКОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

НУБІП України

2.1 Історичні джерела української військової журналістики

НУБІП України

Українська преса як повноцінна система з розлогим та різноманітним історичним корінням не була б повною без військової преси, та й навіть життєдіяльність українського народу – враховуючи нашу історію – була б неповною без неї.

НУБІП України

Хоча це твердження є очевидним, у середовищі істориків української журналістики все ще немає одностайної думки навіть щодо змісту поняття «українська військова преса». Одним з перших це питання порушував

НУБІП України

Г. Кривошея у своїй статті «Українська військова преса: з історії становлення» [21]. Продовжив досліджувати це питання І. Крупський, який вивчав національно-патріотичну журналістику України, військову журналістику та пресу українських Січових стрільців, на основі чого написав декілька досліджень

НУБІП України

на тему: «Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX перша чверть XX ст.)» (1995), «Українська військова журналістика: становлення і роль у національно-визвольних змаганнях за утворення незалежної держави (1914–1920)» (1997), «Галицьке стрілецьтво та його преса в боротьбі за українську державу: До 90-річчя ЗУНР» (2008). Але він не ставив на меті

НУБІП України

розбиратись з явищем загалом, та і увагу приділяв саме пресі, а не військовій журналістиці як такій. Деяко неповною була і позиція Г. Горевалова, автора праці «Військова журналістика України історія і сучасність» (1998), який дуже обмежив коло своїх інтересів та не взяв до уваги багато праць інших істориків,

НУБІП України

що не дало йому змоги визначитись з критеріями, на підставі яких історик міг би визначити зміст поняття української військової преси чи навіть з'ясувати, які з видань до неї відносити.

У тому ж 1998 році вийшла праця «Нариси з історії української військової преси» за авторством С. Костя. У цій праці, нарешті, були сформульовані

критерії [18, с. 32], за якими справді можна визначити належність видання до української військової преси:

1. Критерій видавця. Видавцем могли бути: армія (регулярна або партизанська); армійська структура; парамілітарна, військова чи комбатантська організація; військово-історичні або військово-наукові товариства тощо).

2. Критерій аудиторії. Видання для воєнської аудиторії будь-якого ґатунку вже варто вважати військовим.

3. Критерій змісту. У виданні має переважати воєнна, військово-політична або ж військово-історична проблематика.

4. Критерій політико-ідеологічний. Основною ідейно-концептуальною засадою має бути ідея української державності та українська національна ідея.

5. Критерій мови. Переважно українська мова, але при ширій пропаганді української державності, військової історії чи української військово-політичної думки допустимим є використання інших мов світу.

Відповідно до цих критеріїв складається власне і визначення української військової журналістики, яка є жанром української журналістики, спрямованим на висвітлення бойових та конфліктних дій, війн, контртерористичних операцій, та має на меті створення відповідного журналістського продукту.

І хоча це визначення і перелічені вище критерії створюють доволі чітке та структуроване уявлення про українську військову журналістику, все ж можуть виникнути певні ускладнення, пов'язані, наприклад, зі складністю чіткої класифікації таких молодіжних організацій, як «Січ», «Сокіл» чи «Пласт», в парамілітарності яких можуть виникати сумніви.

Отже, базуючись на перерахованих критеріях, можна стверджувати, що однієї лише військової преси в Україні існує більше сотні різних видів. Також доволі різноманітними є дослідження з історії саме української військової преси, включаючи пресу Легіону УСС, преси періоду національно-визвольних змагань, таборових видань часів Першої світової війни та початку 20-х років, діаспорної військової преси 20–30-х років, військової преси Другої світової війни, преси Дивізії «Галичина», таборової преси 40-х років, військової преси ОУН (УПА, УГВР), преси українського збройного підпілля (часів Другої світової та після).

Всі ці дослідження дозволяють сформулювати певну періодизацію української військової журналістики.

Найбільш доцільним та доречним, на нашу думку, є періодизація за авторством С. Костя [18, с. 44], який дотримувався членування історичного (та журналістського) процесу на періоди, що якісно відрізнялись від попередніх, були цілісними та завершеними, водночас постаючи і органічним складником загального історичного (журналістського) процесу. В основу періодизації він поклав універсальний характер ідеї державності, що є дуже логічним критерієм, ураховуючи історичні підвалини існування України як такої. Отже, виокремлено такі періоди:

1. Українська преса початку століття, 1900 – 1914 роки.
2. Журналістика періоду Першої світової війни, 1914 – 1918 роки.
3. Журналістика періоду українських визвольних змагань, 1918 – 1920 роки.
4. Журналістика періоду міжвоєнної доби, 1920 – 1939 роки.
5. Журналістика періоду Другої світової війни, 1939 – 1945 роки.
6. Журналістика повоєнного періоду, друга половина 40-х – початок 50-х років.
7. Журналістика другої половини ХХ ст., початок 50-х років – 1991 рік.

На цьому періодизація С. Костя завершується, тож на нашу думку є доцільним додати до неї авторську періодизацію сучасної української преси, починаючи з періоду набуття незалежності.

8. Журналістика періоду Незалежності (довоєнна), 1991 – 2014 роки.
9. Журналістика періоду неоголошеної війни з росією, 2014 – 2022 роки.
10. Журналістика періоду повномасштабного вторгнення, від лютого 2022 року і по сьогодні.

Оскільки в межах цього розділу дослідження нас цікавлять лише витoki української військової журналістики, то вбачаємо сенс звернути найбільшу увагу саме на перші декілька вищезазначених історичних періодів.

Як бачимо, українська військова журналістика ХХ століття починалась з преси таких молодіжних організацій, як «Січ», «Сокіл», «Пласт». Аудиторія цієї преси була членами не тільки зазначених організацій, але й ряду таємних

патріотичних гуртків, як, наприклад, «Молода Україна». Серед членів цих гуртків активно поширювались ідеї самостійності, без яких процес виникнення та становлення військової журналістики в Україні був би неможливим. Це був динамічний ідейно-суспільний рух української молоді, очолюваний В. Старосольським, Л. Цегельським, Т. Меленем, С. Горуком, В. Темницьким, С. Бараном, Л. Ганкевичем, М. Галушинським та іншими діячами, які могли розходитись щодо філософських чи політичних поглядів, але були об'єднані ідеєю української державності. Саме завдяки таким організаціям у 1899 році було прийнято резолюцію щодо того, що «що лише в самостійній державі українська нація знайде повну свободу для розвитку» [12, с. 31]. Ця бойова енергія молоді спрямувалась на активну революційну боротьбу за український університет (що закінчилось так званою сесією або виходом 440 студентів українців з університету, і вважається моральною перемогою і молоді, і усього українського суспільства в цілому). Також ці видання організовували та проводили масові страйки галицьких селян (переможні), видавали програмні статті та формували національну ідею: «наша національна ідея – це не саме питання мови, етнографічної відрубності – це питання політичної незалежності» [19]. Тут варто зазначити, що місячник «Молода Україна» фактично не був представником військової преси, але зробив багато для того, щоб сформувати умови для її виникнення та підготувати аудиторію до справжніх попередників українських військових ЗМІ, якими була преса організації «Сокіл», «Січ» та «Пласт», а також інших таємних військових молодіжних гуртів.

Товариство «Сокіл» було створено у 1891 році (зі згадками та підготовкою до цього ще у 1886 році) і було номінально «пожежне», хоча по факту мало перші зародки підготовки молоді до визвольної боротьби. Сокільський рух зміг згуртувати молодь та прищеплював їм патріотизм, бажання до боротьби, прагнення до фізичного та інтелектуального саморозвитку. У львівському філіалі організації навіть влаштовували щорічні змагання зі стрільби. Місцеві філії (гнізда) «Сокола» отримали назви «Січ». В їх межах дуже активно розвивались різні спортивні секції та напрямки, пожежні курси та товариства тощо. Оскільки

годовним завданням товариства було виховання національно-свідомої молоді, доволі скоро з його складу повиходили всі «москвофіли».

«Сокіл» вів активну діяльність як в містах, так і в селах, багато публікувався (преса, підручники, книжки), влаштовував заходи типу Красвих здвигів та брав участь у подібних в інших містах, наприклад у Всеслов'янському здвизі у Празі 1912 року. До початку Першої світової війни в Західній Україні нараховувалося вже 974 сокільські організації, тож вони стали потужною силою, на яку треба було зважати. Через це як польська так і російська адміністрації ставились до членів товариства не дуже позитивно й отримати офіційні дозволи на включення військового вишколу у програму діяльності «Сокола» стало надзвичайно важко. Але навіть так до Першої світової в межах товариства з'явилися численні секції зі стрільня та секції «Запорозьких стрільців» [28, с. 16].

Парамілітаристським за основою своєю став і місячник «Вісти з Запорожа», який почали випускати у Львові з 1910 року. Спочатку це був «часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежних товариств», а потім, з 1914 року, «Руханка. Змаг. Пожежництво. Мандрівництво. Пласт. стрілецьтво» та ще й отримав додаток «Пластовий табір», який ще більше наближував видання до більш класичного, сучасного розуміння військової преси. Це стає зрозумілим навіть із звернення, опублікованого у 1911 році, в якому зазначено: «Ми, українці мусимо виховати в собі сильну волю, а сильна воля допоможе станути нам на рівні з іншими народами. Виховання треба зачати від молодіжи. Прилюдні вправи, спільна руханка, рухові засоби, ігри є важним способом, що розбуджує і розвиває волю молодого чоловіка, робить його витривалим і завзятим» [28, с. 18]. Це видання було більше інформаційним, та вже містило в собі повідомлення з полів бою, загибелі відомих членів товариства (як, наприклад, стаття про загибель А. Коцка у супроводі двох знімків).

З початком Першої світової війни в журналі випустили універсал Головної Української Ради з закликом стати в ряди УСС [17, с. 55]. Це став останній випуск. У цей період сокільський рух почав переформатовуватись в січовий, рух радикально налаштованих патріотичних українців. Серед діячів товариства почались заворушення з метою перетворення спортивних та пожежних

товариств з «Січі» на милітаризовані об'єднання. Почав чітко формуватись більш динамічний і радикальний, національно зорієнтований рух з культом Запорзької Січі та гетьмана І. Мазепи. Всі ці зміни вказували на трансформацію ментальності. Зросло почуття національної гідності та самоповаги, сформувалось прагнення урізноманітнювати форми організованого життя, і, що найголовніше в контексті розгляду саме військової журналістики – почала впроваджуватись думка, що за свої національні й соціальні права треба боротись не тільки політично та ідеологічно, але й силою. В цей час цілеспрямовано долалась нехоть до війська, що було дуже знаковим. Наприклад, дослідник преси того часу С. Чернецький зазначає, що: «Переломити ті антимилітаристичні настрої серед народу, ідейно згуртувати українську молодь для скріплення подальшої боротьби з австро-польським окупантом і приготувати її до майбутньої боротьби за волю України – ось такі завдання поставив перед собою ініціатор і організатор «Січей» Др. К. Трильовський!» [28, с. 10].

«Січі» отримали велике національно-виховне значення, стимулюючи розвиток бойових козацьких традицій, тугу за козацтвом, вивчення історії та дисциплінування, маршовий вишкіл. Організації ставали більш чіткими та структурованими, зникало пияцтво та сильно зростала як національна свідомість, так і культурно-освітні тенденції. Якщо відстежити наративи, які зустрічались у періодиці та інших формах передачі інформації того часу, то можна побачити культивування товариського духу історичної Запорзької Січі та її звичаїв, військового духу та патріотизму, товариської солідарності та високих моральних чеснот, боротьбу з пияцтвом та працю над собою, і, що найважливіше, активізувалась свідома боротьба проти «антимілітаристичного комплексу» в народі. Як зазначає К. Трильовський, «потрібно було не тільки відновити старі козацько-визвольні традиції, але й вивчити народ найголовніших військових вправ!...» [33, с. 19].

«Січ» та її члени зазнали дуже багато переслідувань, в тому числі і зі сторони польського уряду. Ситуація ускладнювалась ще й тим, що в ті часи в Європі ставалося дуже багато воєн, потрясінь, переворотів та конфліктів, починаючи з російсько-японської війни і закінчуючи російською революцією. Ці події

призводили до створення нової, мілітарної сили, зокрема й на українських землях.

Після революції 1905–1907 рр. Росія почала антиукраїнську діяльність, готуючи за допомогою шовіністської преси громадську думку до сприйняття української ідеї (“мазепинства”) як найбільшого ворога московської державності. Під впливом цього тиску навіть стримані та помірні прихильники української національної ідеї почали відмовлятися від власного прагнення до пацифізму. Зрештою, ідея повноцінної української військової організації знайшла втілення у таємному гуртку «Пласт», створеному у 1911 році. Її творці – В. Кучабський, І. Чмола, П. Франко, Р. Сушко, О. Квас, згодом навіть брали участь у національно-визвольних змаганнях як старшини. За спогадами О. Степанівни, діяльного члена цього гуртка, «організація вела більше військову, як пластову роботу, бо крім в’язання вузлів, пластового ходу – учились ми стріляти з револьвера, пізнавати систему кріса Манліхера (покищо теоретично), таборувати і підходити» [33, с. 20].

Українське суспільство почало ділитись на стриманих та більш радикально налаштованих. Один з активістів молодіжних рухів, І. Чмола навіть відкрито виступав за ідею створення української збройної сили, і, відповідно, виступи в пресі, на зборах, та і власне вся безпосередня діяльність таємного гуртка «Пласт» були спрямовані на службу цій ідеї. Від січня 1912 року починають виходити «Січові вісті», місячник, в якому часто публікувались як новини з фронтів, так і заклики до вирішення українцями власної долі самостійно, за допомогою військової сили (як, наприклад, численні звернення К. Трильовського, який наголошував на визначному пропагандистському значенні, яке могли б мати українські збройні формування). Все більше і більше публікацій, журналістських і не тільки робіт було спрямовано на подолання супротиву українському мілітаризму та військовій роботі.

Міліарні публікації почали з’являтися не тільки у виданнях вказаних спілок та організацій. Так, у галицькій пресі кінця 1911 року велась дуже активна дискусія на тему створення парамілітарної організації для української молоді. Виходили публікації штабу «Пласт як новий спосіб фізичного і морального

виховання» за авторством П. Франка. Почали створюватись нові пластові гуртки та пластові курені, які, зрештою, і склали той самий «Пласт». Хоча спочатку серед ініціаторів і не було повної згоди. П. Франко приділяв увагу фізичному вихованню, І. Чмола намагався милітаризувати об'єднання, тоді як О.

Тисовський прагнув створити аналог англійського скаутінгу за системою Бадена Пауела, – усе зрештою звелось саме до милітаризму. В цей час було створено «Організаційний пластовий комітет», який опрацював статут «Пласту» та почав вести у журналі «Вісти з Запорожжя» сторінку «Пластовий табор» (за редакцією

П. Франко). Варто зазначити, що більшість колишніх пластунів згодом воювали як в УСС, так і в УГА.

Велику роль у створенні та подальшому масштабному розгортанні передвоєнного стрілецького руху відіграв львівський студентський журнал «Відгуки», очолюваний І. Чмолою та створений 1913 року. С. Ріпецький вважав

«Відгуки» першим військовим українським ідеологічним фаховим журналом [28, с. 30], і у нього були всі причини на таку думку. В цьому журналі друкувались ідеологічні засади милітарного руху, його програма, заклики до боротьби, статті суспільно-політичного характеру, огляд молодіжної преси, хроніка та оповідки про життя молоді, бібліографія, поради щодо військового

виховання. Ці публікації призвели і до того, що молодь почала самоорганізовуватись та створювати парамилітарні осередки власними силами.

Наприклад, один з учасників стрілецького руху В. Кучабський в своїй автобіографії писав, що саме під впливом ідей І. Чмоли почав студіювати «науки

військові, а се: тактику, будову укріплень та основні науки, як про зброю, впоряд і т.д.», щоб «милітарно виступити проти Росії», а зрештою «тоді й попав я на думку – піддати і розвинути українську милітарну думку серед гімназистів, щоб в цей спосіб змилітаризувати якнайширші кола суспільства». В 1913 році

В. Кучабський з О. Квасом створили «Мазепинський курс милітарний», який був

не єдиним прикладом подібних об'єднань. Саме за допомогою «Мазепинського курсу», наприклад, в обіг молоді увійшло багато видань військової літератури, ба більше – була розроблена українська військова термінологія, яку офіційно прийняла стрілецька комісія.

Члени «Мазепинського курсу мілітарного» видавали ілюстрований часопис «Вічний революціонер», у якому містили елементи підготовчого мілітарного руху, дебати про основи самостійницької української ідеології, обговорювалися способи здобуття самостійної української держави та багато іншого. І хоча вийшло всього п'ять випусків, цього виявилось достатньо, щоб переважна більшість членів гуртка та читачів часопису (О. Квас вказує на цифру в 70%) пішли в Легіон УСС [28, с. 30]. Це свідчить про ефективність «Мазепинських курсів» та практичне значення військової журналістики України того часу. Все більшим ставав і зміст інструктивних матеріалів щодо військового вишколу і в «Віснї з Запорожжя», що відповідає зростаючим потребам у цій інформації серед тогочасного суспільства.

Розвиток стрілецького руху йшов дуже важко, але він все ж дав визначний поштовх до виникнення військового руху, а разом із тим і військової журналістики.

Також варто окремо пригадати і ще один визначний плід української військової журналістики, а саме «Вісник СВУ», який не дарма називають «органом національно-військової думки».

Початок Першої світової війни активізував українську політичну думку та українське суспільство загалом. І хоча тоді ніхто не міг передбачити, чим все закінчиться, багато розумних людей розуміли, що ці події дають підстави сподіватися серйозних змін на політичній карті Європи. І хоча не всі вірили в те, що перемога Росії у війні буде означати загибель для українців, саме в цей період почався новий етап формування мілітаризму в Україні.

Так, у серпні 1914 року у Львові був створений «Союз Визволення України», який організував широку видавничу діяльність, всього за чотири роки видавши більше півтори сотні книг та брошур [19, с. 24]. Окрім власне «Вісника СВУ» вони також випускали газету «Ukrainische Nachrichten», місячник «La Revue Ukrainienne» та багато іншого. У контексті цього дослідження нас цікавить саме тижневик «Вісник Союзу Визволення України», відповідальним редактором якого став О. Бачинський, а керівниками – Д. Дорошенко, М. Возняк та А. Жук. Доволі швидко «Вісник СВУ» став найвпливовішим періодичним виданням за

часи війни, маючи при цьому майже шістдесят співробітників [19, с. 26].

Найголовнішою на сторінках журналу була проблема державності, а все, про що він писав, було так чи інакше пов'язане з війною. Сам «Союз Визволення»

провадив розгалужену роботу серед полонених українців, які і становили значну частину аудиторії «Вісника», і саме з їх числа згодом сформували «сірожупанну»

та «синьожупанну» дивізії. На сторінках «Вісника Союзу Визволення України»

також регулярно друкували публікації про побут полонених українців, їхні дописи, йшлося про життя та бої українських січових стрільців, про діяльність

Центральної Ради та українізацію військових частин російської армії. Тож можна

стверджувати, що «Вісник СВУ» справді був одним з перших повноцінних

представників української військової преси. А ще виступав органом та трибуною національно-військової думки.

Отже, можна з певністю говорити про те, що історичні витoki української

військової журналістики лежать ще на початку ХХ століття та нап'язані

із тогочасними історичними і суспільно-політичними реаліями, відповідаючи

актуальним запитам суспільства. Тож не дивним є і те, що війна і наразі сильно

впливає на всі процеси розвитку та функціонування медіасфери в Україні.

2.2 Вплив війни на процеси розвитку медіасфери в Україні

Війна завжди впливає на медіасферу як окремих країн, так і всього світу.

Втім, сучасна дійсність трішки відрізняється від інших умов ведення війни,

існування країн під час війни на їх території. Наразі Україна та Росія ведуть між

собою ще й дуже вагомую інформаційну війну, як на території обох цих країн, так

і далеко за їх межами. Як показує практика, наш противник дуже часто порушує

етичні та професійні норми журналістики, що не тільки потребує вивчення для

створення ефективної протидії, але й зумовлює необхідність діяти підкреслено

правильно, на протигагу ворогові дотримуватись всіх цих норм, і задля перемоги

в цій інформаційній війні, і задля забезпечення безпеки, збереження честі та

достоїнства нашої країни та нашої нації в таких складних умовах.

Більшість українських медійних громадських організацій, як, наприклад, Інститут демократії Пилипа Орлика, Інститут масової інформації, Інтерньюз-Україна, Телекритика та, звісно, Комісія з журналістської етики, повністю підтримують шість основних професійних стандартів журналістики, яких притримуються і світові мовники. Однак навіть в цій сфері вже проявляються певні нюанси, на які варто зважати. Тут варто окремо згадати нещодавній відкритий лист української Комісії з журналістської етики, звернений до професіоналів, які висвітлюють вторгнення Росії в Україну [16], який уточнює та конкретизує етичні норми сучасного журналіста та додає актуальні аспекти (такі, наприклад, як використання «правильних» слів та словосполучень), існування якого вказує на існування проблеми як такої і її загострення у нинішні часи.

Загалом, у Україні з 2014 року виникли спочатку уточнення щодо стандартів та етики журналістики в умовах неоголошеної війни, а потім і оголошеної. Також існують певні стандарти та норми, які прийняті міжнародним професійним журналістським середовищем для ситуацій конфліктів, воєн, політичних переворотів, катастроф тощо.

Наприклад, дуже важливим питанням є знаходження балансу між контрпропагандою, боротьбою з російськими пропагандистами, участі українських журналістів у гібридній та інформаційній війні.

Свого часу ці теми порушувались на багатьох круглих столах українських журналістів – «Чи існує «баланс думок» у воєнний час?», «Стандарти журналістики в умовах війни: переосмислення», «Правила репортажу Катерини Сергацкової: «Я пишу про людей, а не про кулі», «Журналісти в зоні АТО. Практичний порадник» та інших. Було і безліч важливих статей та есеїв від відомих журналістів, як, наприклад, «Стандарти й етика журналістики в умовах неоголошеної війни» І. Куляса, «Reality-війна», Д. Дуцик, «Відкритий лист до медіа професіоналів, які висвітлюють вторгнення Росії в Україну» за авторством Комісії з журналістської етики [16], «Чому важливо говорити правду під час війни» Т. Печончика [39], «Особливості дотримання журналістських стандартів під час висвітлення бойових дій» Є. Штурхецького [38], та навіть закордонних

авторів, як «Ethical considerations for journalists as a Russian invasion of Ukraine unfolds» Томкінса та МакБрайд [77] тощо.

Отже, які журналістські стандарти могли надбати певних змін в умовах неоголошеної та оголошеної війни?

Більшість українських (і не тільки) журналістів сходиться в тому, що навіть в умовах війни потрібна та «справжня журналістика», яка є соціально відповідальною, правдивою та всеохопною (що, звісно, уже трішки відрізняється від статичного розуміння контрпропаганди як такої). Журналістика відіграє роль

не тільки інформування, але й соціальної комунікації, допомагаючи вирішити

питання як війни, так і інші (громадські, суспільні). З іншої ж боку, у надзвичайних умовах війни просто неможливо все вимірювати лише стандартами, оскільки є більші цінності – людського життя, державності,

суверенітету, непорушності кордонів країни, тощо. І якщо педантично

дотримуватись всіх стандартів професії – це може призвести до загроз життям

окремих людей або ж навіть виживанню всієї держави, нації. Також не потрібно

забувати і того, що воєнний стан завжди та всюди накладає обмеження на окремі громадянські свободи та права, і це справді є об'єктивною необхідністю та навіть

питанням виживання. Отже, можна стверджувати, що в таких виняткових умовах

варто намагатись дотримуватись стандартів та професійних журналістських норм, але з поправкою на об'єктивний стан (та наявність державної цензури), та об'єктивну необхідність певних винятків.

Оперативність.

- Певним винятком з цього стандарту є події, відомості про які надходять із запізненням. Наприклад, новини з окупації або ті новини із фронту, які не можна

(з міркувань безпеки та стратегічних військових розрахунків) опублікувати одразу. Але тут варто зазначити, що на журналіста у таких обставинах

покладається ще більша відповідальність – визнати якомога більше про цю

подію, надати всю повноту інформації, чітко зазначити, що вона сталась в провідному.

Також до питань оперативності відносяться і прямі репортажі з зони бойових дій, окупованих територій. Об'єктивно журналісту не завжди вдається

(або є безпечним) передавати інформацію одразу, тож є припустимим робити замість цього певні підсумкові випуски (що сталося в проміжок між попереднім та нинішнім включенням), відразу зазначати коли це сталося, та що саме відбувалось тощо.

Точність та достовірність.

Цей стандарт має трошки більше вагомих винятків та особливостей, які варто враховувати.

- Якщо події відбуваються в недоступних для журналіста місцях (зона бойових дій, окупація, тощо) – допускається шукати фактичну інформацію у очевидців та безпосередніх учасників. Але при цьому сама робота журналіста має бути більш фундаментальною. Для створення максимально точної картини того, що відбулось, потрібно знайти якомога більше свідків, дослідити й інші джерела інформації. Також варто зазначити те, що подекуди бувають випадки, коли більшість помиляється, а меншість, яка їм протистоїть у своїх свідченнях, виявляється правого. Правильним рішенням буде відзначати обидві сторони, якщо немає можливості поки що довести, на чій стороні правда – так чесно і зазначати.

- Інформація з офіційних джерел звісно є надійною та верифікованою, але вона не може і не повинна бути єдиною. По можливості журналіст має шукати альтернативні підтвердження, наприклад, у безпосередніх учасників події. Буває і так, що офіційні джерела можуть давати хибну інформацію (тому, що самі дезінформовані, або тому, що мають причини приховувати якісь відомості, наприклад для того, щоб прикрити власні помилки тощо), або подавати як «офіційну версію» власні оцінки ситуації на окремих ділянках фронту, окупації.

- Використання чужих картинок, відео матеріалів та доказів з зони конфлікту чи окупації можливо, але потрібно додати максимальних зусиль для перевірки достовірності, включаючи також коментарі експертів. Журналіст має використовувати всі відомості (навіть від конкурентів), які є на цей момент, свідчення тих, хто, наприклад, учасником подій не був, але жив в тій місцевості та може точно встановити там це відбувалось, чи ні. Матеріали, які ніяк не можна

підтвердити, краще не публікувати зовсім (а особливо це стосується картинок з Інтернету, соціальних мереж, каналів, анонімних користувачів).

Поданою інформацією про полонених, загиблих, поранених чи зниклих безвісти, журналіст має бути максимально точним і впевненим у своїх відомостях. Дезінформування може привести не тільки до непоправної шкоди близьким цієї людини, але й завдати шкоду самому фігуранту матеріалу (наприклад, з подані журналіста людину вважають загиблою, тому не рятують з полону). Також варто отримувати згоду на зображення фігурантів матеріалу, особливо коли публікація їх справжніх імен, облич можуть нашкодити (наприклад, їх родинам під окупацією). Дотримання анонімності є дуже важливим моментом, який може навіть потребувати консультації з експертами.

- Використання відеоархіву має бути дуже обережним, і на зображенні завжди має бути присутньою примітка «архів» або ж дата зйомки. Довільна ж ілюстрація в матеріалі про сьогоднішню подію в окупації або зоні бойових дій категорично заборонена. Взагалі використання архіву прийнятне тоді, коли це доцільно для кращого розуміння теми, а не для «красивого оформлення поста» чи «супроводу усної інформації».

Повнота подачі інформації.

Варто прийняти той факт, що справжня повнота при висвітленні багатьох подій з тих, що відбуваються під час війни, може бути недосяжною (в тому числі і з міркувань військової таємниці). Журналіст не має права публікувати картинки чи дані, які можуть надати ворогові інформацію, що зашкодить військовим або цивільному населенню (місцеположення підрозділів, складів, кількість бійців на ділянці тощо). Найкращий вихід із становища – користуватись лише тими відомостями, які вже опубліковані у офіційних джерелах та є у вільному доступі. Найменший же сумнів в тому, чи варто таке публікувати, чи ні, означає, що краще цього не робити.

Збалансованість подачі інформації.

В цьому стандарті за мирних часів та умов прописано, що варто надавати слова всім сторонам конфлікту. Але це правило не діє відносно ватажків терористів, окупантів, ворога, їх прихильників та симпатиків. Максимум, що

може зробити журналіст – брати з висловлювань таких людей якісь фактичні дані та подавати ці дані з позначкою джерела їх отримання. Варто також враховувати і те, що багато людей на окупованих територіях або задурені ворожою пропагандою, або проти волі мають давати неправдиві свідчення, бо, наприклад, мають в заручниках членів своєї родини, чи були залякані ворогом.

Останнім словом надавати слід, але дуже обережно та з урахуванням норм законності (без закликів до сепаратизму тощо) та моралі.

Відокремлення фактів від думок.

Тут варто зазначити існування та використання вживаних понять, окремих

оцінювальних визначень, якими журналісти мають право користуватись. Наприклад, «окупант», «терорист», «окупаційно-терористичні війська», «бойовики», «найманці», «сепаратисти», «кадірівці», «невизнана (незаконна, самовизнана, терористична, окупаційна) влада» тощо. Визначення цих термінів

в правильному їх ужитку наводиться в багатьох рекомендаційних документах та

Відкритому листі до медіа професіоналів, які висвітлюють вторгнення Росії в Україну, написаному Комісією з журналістської етики [16].

До цього списку також варто додати й особливості застосування деяких етичних принципів подачі інформації, які актуальні для України зараз, у часи війни.

Для початку варто зазначити, що в Україні наразі до законодавства, яке регулює професійну діяльність журналіста (як то Конституція, Закони України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» тощо), додаються норми регулювання під час воєнного положення.

Оскільки неправильне та неетичне використання інформації може й справді призвести до реальних людських жертв, положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (стаття 8) передбачають можливість втручання в діяльність ЗМІ, в тому числі і в цілях обмеження поширення певної інформації, або навіть отримання її журналістами (що напряду суперечить інформаційному праву журналістів у мирні часи). Також обмеження свободи слова, що

визначаються у 34 статті Конституції України, передбачаються Указом Президента України та відповідним Законом «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», наказом №73 головнокомандувача Збройних сил України «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» (від 03.03.2022).

В останньому наказі (в додатку 2 до нього) наведений перелік інформації, яку не можна розголошувати, або можна робити це лише з дозволу офіційних джерел. При чому в цей список входять не тільки конкретні дані та відомості (наприклад, про військові операції, кількість та місцезнаходження наших військ тощо), але й те, що підпадає під визначення «пропаганди».

Тут варто зазначити, що цей наказ не має поширюватись на питання, які не пов'язані із ЗСУ та організацією оборони країни – така Постанова Кабінету Міністрів, яка мала б регулювати інформаційну діяльність в решті питань, наразі відсутня, що, втім, не звільняє журналістів від розуміння, яка інформація може стати справді шкідливою, привести до небезпеки чи загибелі цивільного населення, порушити професійну етику журналіста під час воєнного (критичного) стану в країні. Та ж, наприклад, публікація повної інформації щодо «Пунктів Незламності» на прифронтових територіях може призвести до того, що ворог навмисне завдасть удар по цих пунктах саме тоді, коли там вірогідніше за все зберуться люди.

Як вже було зазначено вище, сучасний український журналіст має керуватись наведеними нормативними актами та наказами, використовувати офіційні джерела, а у випадку самостійного пошуку такої інформації – узгоджувати її з місцевими адміністраціями, органами самоврядування, ДСНС та СБУ.

Окремо наведемо особливості застосування деяких етичних принципів подачі інформації.

Обов'язкове оприлюднення суспільно значущих новин. Цей журналістський стандарт здається об'єктивно важливим, але все ж у часи війни і

на нього має накладатись як мінімум моральне, етичне обмеження. І справа не тільки в поширенні відомостей, які можуть визначатись як «військова таємниця», але й тих, що можуть спричинити не настільки очевидну шкоду. Наприклад, відомостей, які можуть бути використані ворогом задля дискредитації дій влади (ЗСУ тощо), або спричинити переслідування членів родин українських військових чи активістів, волонтерів тощо.

- Неупередженість. Дуже специфічним моментом є те, що в умовах окупації чи бойових дій посадові особи (політики, силовики) можуть озвучувати звинувачення на адресу тих людей, що наразі перебувають або в районі бойових дій, або під окупацією, або в полоні, а тому часто не можуть надати відповіді, ані відстояти свою честь. Звісно це призводить до неможливості досягти повноцінного балансу думок (с приводу тієї чи іншої ситуації). Якщо це питання має суспільну важливість (наприклад, щодо розкрадання гуманітарної допомоги чи неправильних дій під час проведення бойових операцій), і не висвітлити їх просто неможливо – журналіст зобов'язаний мати на увазі неповноту балансу і з першої ж нагоди надати обвинувачуваній стороні можливість захистити себе, за можливістю провести власне розслідування обставин діла. До того ж часу звинувачувальну позицію варто озвучувати як «версію певної установи чи людини», а не як факт, який ще може дістати спростування. На жаль саме це правило наразі в Україні дотримується не часто, бо такого роду звинувачення часто мають скандальний та кліфхейгерний вигляд, який гарантовано надасть журналісту бажаної уваги (кількості переглядів матеріалу тощо).

- Оприлюднення імен (загиблих, зниклих безвісти, поранених, полонених чи заручників). Про це вже було згадано раніше, тож коротко – називати конкретну людину пораненою, загиблою, зниклою чи полоненою можна лише за повноцінної, стовідсоткової впевненості в цьому факті, і впевненості в тому, що така ідентифікація людині (її родині) не нашкодить. Також варто зауважити, що подекуди така інформація може бути хибною як з людської помилки (людина, яка повідомила про це, знаходиться в стані афекту), так і з бажання скористатись журналістом задля своїх цілей (скомпрометувати когось, просунути свої інтереси). Також, на жаль, не рідко журналісти публікують

відомості про загибель відомих, публічних особистостей, не перевіряючи достеменно сам факт, а лише намагаючись першими «схопити хайп» на новині.

Захист джерела. Питання захисту джерел інформації під час війни набуває особливого значення, оскільки необережність журналіста може призвести до наслідків більш фатальних, ніж це могло бути в мирних умовах. Мова може йти не тільки про ризик для кар'єри або іміджу, а про життя людини, всієї її родини та навіть для певної групи людей, населення невеличкого селища чи містечка.

Звісно, доволі складно врахувати всі випадки, під час яких дотримання як стандартів, так і етичних норм журналістської професії, інформаційних прав журналістів може та має бути обмеженим (не тільки чинним законодавством, але й розсудливим рішенням самого журналіста). Дуже багато рішень об'єктивно лягає на плечі самого журналіста, на його розуміння етичності та моральності своїх дій, відповідальності за них, справжньої, реальної ціни його чи її слів.

Наразі існує та функціонує і «Кодекс етики українського журналіста», доступний у відкритому джерелі, на сайті Комісії з журналістської етики [16]. Цей кодекс має вигляд документу, який базується на єдиному стандарті роботи для всіх журналістів, та визначає основні моральні та етичні орієнтири для представників цієї професії.

Український кодекс був ухвалений на з'їзді журналістів 24 квітня 2004 року, і всі присутні на тому заході є його підписантами. Остання редакція зі змінами датується 4 жовтня 2013 року, і була прийнята на черговому з'їзді. Втім, варто зазначити, що до кодексу Комісія з журналістської етики наразі додає актуальні рекомендації, що відповідають нинішньому нелегкому становищу України у ситуації активної фази війни. Так, як приклад можна навести «Відкритий лист до медіа-професіоналів, які висвітлюють вторгнення Росії в Україну» [16], в якому вносяться рекомендаційні уточнення та ситуації виключення, які корегують втілення деяких позицій цього кодексу.

Кодекс етики українського журналіста було офіційно затверджено у грудні 2013 року на пленумі НСЖУ (Національної спілки журналістів України), а також рішенням Комітету НМІУ (Незалежної медіапрофспілки України). Наразі в ньому міститься 19 статей, які сформульовані на основі прав і свобод

людини, що викладені в таких нормативних документах: Загальна декларація прав людини, Всесвітня Хартія свободи преси ООН, Декларація принципів поведінки журналіста Міжнародної Федерації журналістів, Конституція України та її чинне законодавство (включаючи і наведені вище Закони та накази щодо діяльності представників засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану).

Одразу варто зазначити, що Кодекси професійної журналістської етики не є законами з позиції юридичної точки зору, вони не вказують на чіткі санкції та інші покарання журналіста, який порушує цей кодекс, і є фактично рекомендаційними настановами, яких вважається за доцільне притримуватись.

Також варто зазначити, що існує безліч інших проявів впливу війни на медіасферу України. Ще одним важливим елементом сучасного стану речей можна вважати те, як саме змінилась форма подачі інформації та те, звідки українці воліють її брати.

Відповідно до дослідження, проведеного InMind на замовлення міжнародної організації Internews, що реалізує «Медіану програму в Україні» за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) [2], станом на листопад 2022 року споживання радіо, телебачення, преси та навіть офіційних журналістських інтернет-медіа значно скоротилось, а аудиторія перейшла в соціальні мережі. 49% українців використовують для отримання новинної інформації декілька видів медіа; якщо вони використовують лише одне джерело, то це, як правило, соціальні мережі. Кількість тих, хто щодня користується Інтернетом, зростає з кожним роком – у 2022 році показник досяг 85% (серед молоді віком 18-35 років цей показник досягає рівня 96%). Наведемо доволі показову іконографіку з цього дослідження (рис. 4, 5, 6)

Рис. 4. Результати дослідження InMind, показник розподілу використання різних медіаканалів для отримання інформації (2015-2022рр.)

Рис. 5. Результати дослідження InMind, показник розподілу використання різних медіаканалів (та їх комбінації) для отримання інформації

Не менш показовими є результати опитування щодо рівня довіри до різних типів ЗМІ (мал.3.)

Рис. 6. Результати дослідження InMind, показник розподілу довіри до різних каналів (включно з медіа) для отримання інформації

В цьому ж дослідженні можна знайти перелік інтернет-ресурсів та медіаканалів в соціальних мережах (в тому числі і в Телеграм), яким більше за все довіряють (і не всі вони новинні, є також розважальні, тематичні та молодіжні).

Окремо варто зазначити, що законодавча і нормативна сфери українських ЗМІ все ще перебуває в нестабільному стані формування. Хоча перший український закон про пресу з'явився в далекому 1992 році, а про радіомовлення та телебачення – у 1993 році, ми все ще маємо дуже недосконалу систему, яка потребує значних змін та трансформації. Україна все ще має розборакатись з наслідками прийняття таких Законів та актів, як, наприклад, прийнятий у 1997 році пакет з чотирьох законів про ЗМІ (в якому як мінімум один – про систему суспільного мовлення – всього через пів року став «мертвим»), або Закон «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», який вважається найнедемократичнішим законом в сфері законодавства про медіа (і який ще тільки планують скасувати у 2023 році) [3, с. 59]. Весь цей час виникають гучні скандали, пов'язані як зі спробами тиску на медіа (як, наприклад, сфабрикована справа про наклеп, яка знищила газету «Сільські вісті» у 1990-х рр.), так і з явною їх заангажованістю та нечистоплотністю (канали Медведчука, проросійські українські ЗМІ тощо). Всі ці фактори стали причинами численних невдач у

справі створення незалежних ЗМІ України. Навіть такий відомий суспільний мовник, як UA: Суспільне мовлення (в особі Національної суспільної телерадіокомпанії) зміг почати діяти лише після третьої революції, Революції гідності, з 2017 року. Та зараз, станом на середину 2023 року, у нас відсутнє законодавче регулювання онлайн-мовлення та електронної преси, а такі журналістські ініціативи, як Етичний Комітет та Інститут преси ще тільки починають отримувати хоч якийсь вплив на медіасферу України. Між тим, нинішня нестабільна ситуація, в тому числі і в медіасфері, є доволі небезпечною та може грати на руку ворогові.

2.3 Журналістські виклики та перешкоди в умовах військових дій

У попередніх розділах цієї роботи ми вже частково торкалися низки викликів та перешкод, з якими стикаються українські журналісти в умовах військових дій. Коротко їх підсумуємо:

1. Проблема безпеки як журналіста, так і його джерел, героїв його матеріалів.
2. Проблема дотримання етичних норм, частина з яких отримала раціональну трансформацію у відповідь на сучасні виклики суспільства (наприклад, об'єктивна відсутність необхідності висвітлювати думку обох сторін конфлікту тощо). Також сюди варто віднести і послаблення дотримання норм зі сторони власне журналістів, гонитва за «гарячою інформацією», бажання швидше за інших розкрити подробиці, які можуть виявитись передчасними, неправдивими, неповними чи викривленими.
3. Проблема послаблення контролю за діяльністю ЗМІ, журналістів, агентів «суспільної думки». Зменшення впливу контролюючих органів, включно з етичним комітетом.

4. Проблема протидії інформаційній війні та пропаганді, яка в тому числі може вилитись і в приховування або викривлення певної інформації на користь захисту інтересів держави, безпеки певних її установ чи членів.

5. Рациональні обмеження прав і свобод журналістів, які обґрунтовані питаннями національної безпеки, безпеки українців, військовополонених, та навіть самого журналіста.

6. Проблема альтернативних джерел інформації. На жаль, більшість сучасних українців погано розуміють різницю між офіційними ЗМІ, речниками державних установ та «інформаційними порталами» в тих же соціальних мережах. Адміністратори інформаційних пабліків та груп рідко коли є справжніми журналістами, тому й не дотримуються професійних та етичних стандартів, не розуміють всю повноту відповідальності журналіста перед державою та суспільством. Доходить навіть до того, що такі джерела з більшою кількістю читачів чи передплатників отримують вищу довіру від аудиторії, ніж насправді якісне та відповідальне ЗМІ, співробітники якого можуть відставати в публікації інформації (через необхідність її ретельної перевірки чи з інших міркувань), створювати менш тригерні заголовки, відмовлятися від скандальних чи жовтих публікацій тощо.

7. Недосконале законодавство, яке все ще знаходиться у стані формування та становлення.

Але одним лише цим проблеми не обмежуються.

На думку О. Романюк, виконавчої директорки Інституту масової інформації, в умовах нинішньої повномасштабної війни українські журналісти стикаються з великою кількістю нових викликів та випробувань. Серед таких викликів, на її думку [29], варто назвати такі:

1. Зростання вимог до медіа та їх протирічність. Так, читачі та глядачі постійно потребують нової інформації, і водночас – критикують оперативність, босячись, що медіа можуть нашкодити.

2. Поєднання внутрішніх викликів із зовнішніми. Журналістам доводиться працювати в дуже специфічних умовах війни, і при цьому мати проблеми з доступом до інформації, відсутності звичних джерел, постійним зростанням навантаженості.

3. Руїнація колишніх сталонів. Якщо до війни закордонні ЗМІ часто сприймалися як взірець до наслідування, то тепер українські журналісти

помічають чисельні порушення стандартів та норм журналістської діяльності, етики. Прийшов час глибокої кризи і, разом із тим, нових перспектив для української журналістики, яка має відмовитись від колишніх кумирів та створювати свій власний, новий шлях, задавати планку та навіть критикувати та ставити міжнародні видання на місце.

4. Несправедливі обмеження. На цей раз ідеться про обмеження саме українських журналістів, коли, наприклад, іноземні медіа отримують перепустку до місця події, або ж набагато більше коментарів від влади, а вітчизняні – ні. О.

Романюк навіть наводить конкретний приклад, порівнюючи українських журналістів із журналістами CNN, які отримують безперечну перевагу перед нашими спеціалістами.

5. Закордонна аудиторія. Інформаційна війна ведеться не тільки на теренах України. Українським журналістам доводиться також працювати і на закордонну аудиторію, створювати правильну та правдиву картинку, розвінчувати пропаганду ворога. Іноді доводиться вступати в суперечки і з закордонними ЗМІ – не тільки пропагандистськими чи такими, що порушують журналістські та етичні стандарти, але й з професійними та якісними. Іноді справа полягає просто у банальному нерозумінні та відсутності відчуття українського контексту, історичних реалій, і з цим теж доводиться мати справу, добиватись справедливості та створювати правильний контекст.

6. Подальший розвиток. Хоча ми і не знаємо, коли ця війна закінчиться, закласти основу незалежної якісної мирної журналістики потрібно вже зараз. Розвивати саморегуляцію, гуртуватись та відстоювати незалежність, добиватись доступу до інформації, будувати горизонтальні зв'язки всередині спільноти та захищати одне одного – далеко не повний список того, над чим потрібно починати працювати вже зараз, не відкладаючи на повоєнні часи.

7. Зміна формату подачі інформації. Задля правдивого, повноцінного та реалістичного подання інформації наразі доводиться робити більше, аніж раніше. Мова, в тому числі, і про публікацію так званого чутливого контенту. Правила медійного ринку змінились, і тепер фотографії трунів є об'єктивною потребою висвітлення подій, створення повноцінного розуміння ситуації.

8. Журналістські матеріали як докази для міжнародних трибуналів. Дуже багато медіа спеціалістів не просто документує події в Україні, а створює цілком конкретну хроніку російських воєнних злочинів, фіксуючи все не тільки для аудиторії (західної чи української), але й для подальшого доручення цих матеріалів до міжнародних трибуналів.

9. OSINT. Одним з найважливіших інструментів сучасного журналіста стають так звані OSINT розслідування. Це явище виходить далеко за межі звичайного журналістського розслідування і час від часу його матеріали навіть не потрапляють на сторінки преси чи в Інтернет – особливо коли мова йде про важливі аспекти документування військових злочинів ворога. OSINT передбачає використання набагато більшого набору методів та інструментарію, включаючи і ті, що в мирні часи можуть вважатись не зовсім законними чи допустимими. До них також долучаються спеціалісти з інших сфер – програмісти, хакери, фотографи, слідчі тощо. Для OSINT важливіше не показати злочин для публіки, а докопатись до того, хто конкретно його здійснив, знайти злочинця через соціальні мережі, показати його обличчя аудиторії. І це теж важливий момент, оскільки за канонами класичної журналістики злочинець не може бути названим так до того часу, як суд над ним не висуне відповідного рішення. Але правило презумпції невинності не працює у випадку російських військових злочинців. Наскільки це законно – це вже інша справа. Відсутність блюру на обличчі військових злочинців також допомагає боротись проти російської пропаганди, яка може використати цей блюр в своїх цілях, виставити публікацію як фейк.

10. Історії за кадром. Деякі історії повинні залишатись нерозказаними не тільки через заборону поширення інформації чи питання національної або особистісної безпеки.

11. Герої матеріалів. Ще однією сумнівною річчю в журналістській діяльності закордонних ЗМІ є розміщення фото та відео матеріалів людей, що знаходяться в стані стресу, панічної атаки, ПТСР. За словами самих журналістів «емоція краще заходить», і такі матеріали справді викликають більше розголосу та сильнішу реакцію. Але наскільки такий вчинок є етичним і наскільки спотворює реальну картинку дійсності (особливо коли герой в такому стані ще й

дає відео або аудіо свідчення) – це вже питання. Обережного підходу та подвійної перевірки фактів потребують також свідки, постраждалі, люди з окупованих територій (які можуть банально мати спотворену картинку реальності через неможливість вільно користуватись українським інформаційним простором) та люди, що мають рідню на окупованих територіях або в лавах ЗСУ чи інших сил оборони.

12. Перевірка матеріалів. Майже у всіх рекомендаційних настановах вказано, що ЗМІ в першу чергу мають орієнтуватись на повідомлення з офіційних владних джерел, в тому числі – в точності матеріалів, в можливості оперативного їх висвітлення. Втім не зрідка трапляються випадки, коли місцева влада випадково або навмисно подає часткову чи спотворену інформацію, прикриваючи власні прорахунки, подаючи себе у більш вигідному світлі. І при цьому перевірити таку інформацію чи спростувати її буває дуже важко або взагалі неможливо (наприклад, коли мова йде про коментарі з подій на окупованих територіях чи з зони безпосереднього бойового зіткнення). До того ж, все ще трапляються випадки викриття посадових осіб, які виявляються таємними агентами ворога, отже спотворюють інформацію цілком свідомо і з певною метою.

13. Необхідність використовувати інформаційні джерела ворога. Іноді це об'єктивно необхідно для підтвердження якоїсь інформації чи отримання важливих оперативних відомостей. Як приклад – коли ворог має частковий успіх щодо просування територією, офіційної інформації з нашої сторони ще немає, а журналісту потрібно побувати в тій зоні. Також часто саме через зіставлення інформації з декількох джерел з різних сторін або ж тільки з російських джерел можна дізнатись про щось об'єктивно недоступне журналістові – наприклад, який посадовець перейшов на сторону ворога на окупованих територіях тощо.

14. Мовчання наших ЗМІ призводить до читання російських джерел. В умовах нестачі інформації чи бажання отримати її якнайшвидше аудиторія може свідомо обрати читати ворожі ресурси. Чим менше і повільніше інформують суспільство українські журналісти, тим більше шансів, що читач чи глядач піде

шукати альтернативні джерела відомостей, тож це також варто враховувати.

Як і те, що деякі ресурси маскуються під українські, насправді не будучи ними.

15. Романтизація війни. Це явище не настільки яскраво виражено, втім воно все ж існує. Дуже складно утриматись на межі між підтриманням бойового духу виснаженого війною українського суспільства та скачуванням в браваду та сліпе вихваляння сил самооборони, волонтерів та активістів. Люди мають розуміти, якою ціною дається кожна перемога та поразка, яку ціну платить наша країна у цьому протистоянні.

16. Експертизація медійного простору. Дуже часто ЗМІ зловживають пошуком «експерта» чия експертність насправді є сумнівною, спірною чи навіть не підтвердженою. Ефіри буквально перенасичені експертами – аналітиками, які можуть вступати в протиріччя не тільки між собою, але й навіть самим собі в межах двох різних виступів. Більш за те, не всі експерти повною мірою розуміють те, що мають право казати, та що варто залишити за лаштунками. Навіть якщо вони скажуть зайвого, більша частина неприємних наслідків все одно дістанеться ЗМІ, яке це опублікувало, тому експерти час від часу беззастережно дозволяють собі зайвого.

17. Цензура соцмереж і блокування. Головний експерт із медійного права Центру демократії та верховенства права І. Розкладай вказує на ще одну вагому проблему – з початком повномасштабного вторгнення українські журналісти зіткнулися з жорсткою цензурою з боку соцмереж, які все ще тримаються за стандарти, розроблені для мирного часу. Деякі публікації вдається оскаржити та відновити, а деякі ні. І якщо таких заблокованих матеріалів назбирається достатньо, мережа може навіть заблокувати весь майданчик ЗМІ, канал з багатотисячною аудиторією, яку потім буде дуже складно відновити в повному втраченому обсязі. Мова йде про так званий chilling-ефект, коли треті гравці намагаються захистити себе від зайвих проблем з боку уряду чи ще когось, тож заборонятимуть будь-що. І це також є серйозною проблемою, тим паче враховуючи те, наскільки російські ЗМІ та установи ретельно займаються оскарженням та навіть знищенням подібних публікацій.

18. Ментальний стан журналіста. Жодним чином не можна ігнорувати і стан власне журналістів. Мова йде не тільки про постійну завантаженість, ненормований робочий день та надмірну кількість жорстокого та чутливого матеріалу, з яким постійно доводиться мати справу. Журналісти стикаються з великою кількістю супутніх проблем – зміною законів та нормативів, новими обмеженнями та заборонами, новими викликами та зобов'язаннями. Робота військового журналіста доволі специфічна, і до неї потрібно готуватись окремо, а між тим багатьом нинішнім «громадянським» журналістам доводиться перекваліфікуватись прямо на ходу, навчаючись на власних помилках, і, подекуди, проти волі. Не полегшує долю той факт, що все це навантаження посилюється і чисто людським фактором. Постійний стрес та недосип, хвилювання та страх через одне просто існування на території сучасної України вже є виснажливими та такими, що призводять до вигорання та проблем з психікою, а якщо додати до цього і всі вище перераховані факти та фактори, ситуація стає надзвичайно похмурою. Не кажучи вже про те, що між висвітленням війни за кордоном і на рідній землі є суттєва різниця.

Кількість викликів та випробувань, з якими доводиться стикатись сучасному українському журналісту, навіть не військовому, доволі велика. І тут варто зазначити, що навіть сам термін «військовий журналіст» починає суттєво розпливатись. Так, наприклад, за результатами соціального дослідження «Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни» від Центра прав людини, 84% опитаних журналістів зазначають, що їхня діяльність нині пов'язана із війною, хоча лише для 28% вона є однією із головних тем їхньої роботи. 56% повідомили, що війна присутня у їхніх матеріалах, хоча це не головні теми в роботі або навіть сам журналіст свідомо обрав писати не про війну та військові теми [9].

До цього всього додаються і загрози журналістській діяльності і журналістам.

За результатами соціального дослідження «Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни» від Центра прав людини, найбільші загрози свободі слова та роботі журналістів, на думку опитаних, такі:

фізичні загрози чи загроза життю, пов'язані із роботою в зоні бойових дій (67%), зменшення фінансування ЗМІ (55%), цензура з боку органів влади (47%) низький рівень кваліфікації журналістів (45%) (рис.7)

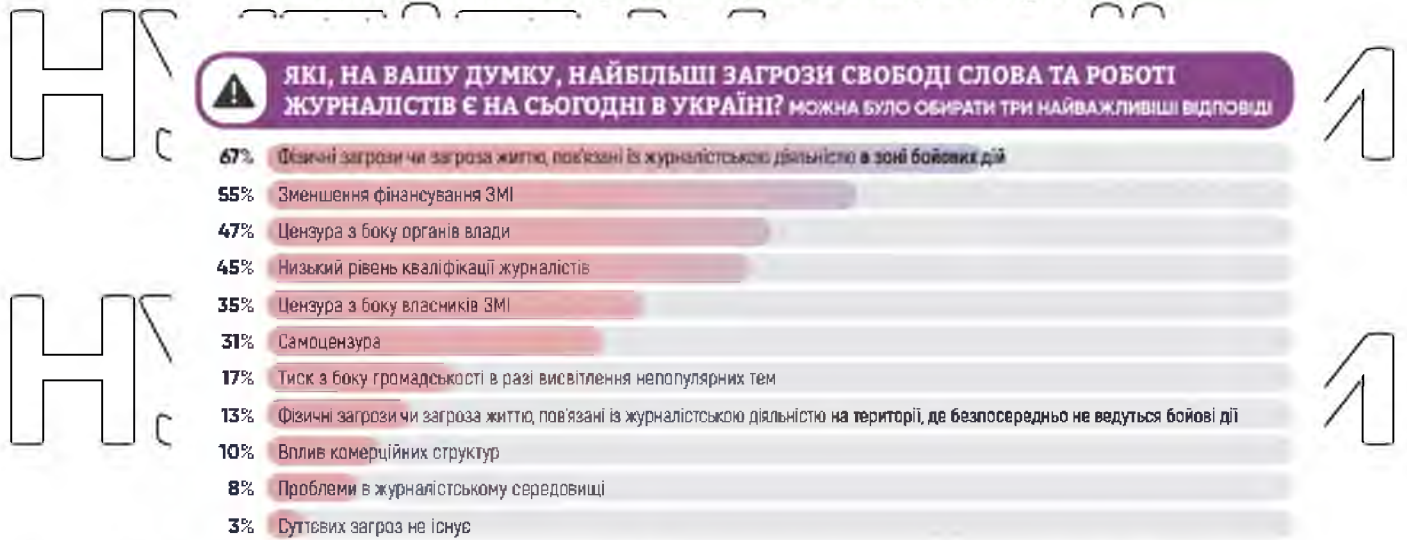

Рис. 7. Загрози журналістській діяльності і журналістам на думку опитаних. При цьому кількість журналістів, які вважають цензуру з боку власників однією з найбільших загроз журналістській діяльності, з 2019 до 2023 року зменшилася удвічі – з 70% до 35%.

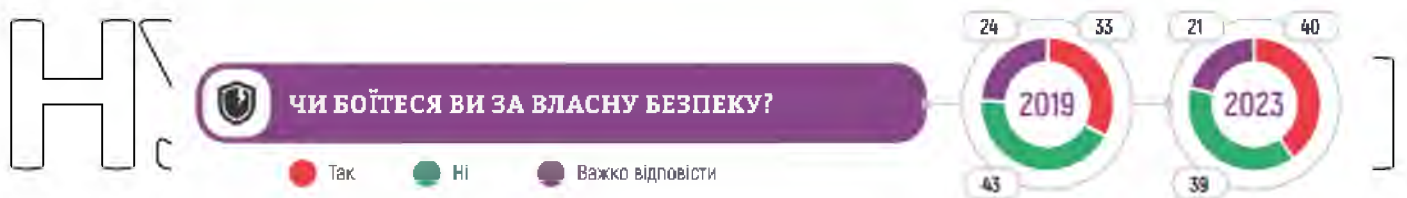

Рис. 8. Результати опитування з питання «Чи боїтеся ви за власну безпеку»

Як стає помітно з графіку на рис. 8, 40% опитаних журналістів побоюються за власну безпеку, і майже така ж кількість – ні. З 2019 року кількість тих, хто боїться за власну безпеку, незначно зросла, тоді таких була третина.

При цьому зафіксована порівняно невелика кількість представників ЗМІ, які отримували погрози через журналістську діяльність – 18% (у 2019 році про це повідомили 43% опитаних) (рис.9). Зменшення понад удвічі кількості журналістів, яким порожували, може пояснюватися тим, що раніше такі погрози надходили найчастіше від незадоволених журналістськими публікаціями на

місцевому рівні представників влади, бізнесу, кримінальних кіл, але через повномасштабну війну цей фактор став менш впливовим, адже основною загрозою нині є російська агресія та бойові дії, до яких прикута увага суспільства.

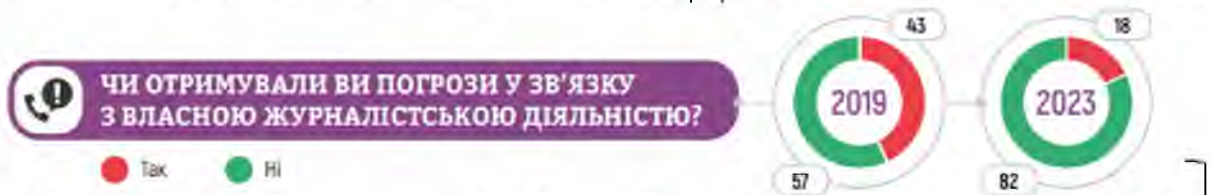

Рис. 9 Результати опитування з питання «Чи отримували ви погрози у зв'язку з власною журналістською діяльністю?»

Серед тих, хто отримував погрози через власну журналістську діяльність, кожен десятий повідомив, що вони надходили або від представників органів влади, або від політиків, або від громадських активістів. 17% вказали, що погрози надходили від невідомих. У 2019 році найчастіше такі погрози надходили від невідомих (41%), дещо рідше від представників бізнесу, криміналітету чи громадських активістів.

У випадку, коли журналісту погрожують, найважливіший мотив для оприлюднення – це важливість інформації для суспільства (82%). Слідче, погрози можуть спрацювати, оскільки 45% опитаних свідчать, що реалістичність погроз та ступінь можливої шкоди можуть впливати на рішення про публікацію інформації, а також рівень безпеки сім'ї (39%). Ще для 31% одним із вирішальних мотивів для оприлюднення певної інформації є її корисність для держави.

Наразі на плечах військових журналістів лежить велика відповідальність, яка часто пов'язана не тільки з необхідністю здобувати інформацію у небезпечних зонах військових конфліктів, але й боронити інформаційний фронт, розвіювати маніпулятивні та пропагандистські маративи, підвищувати довіру до регулярних військ, демонструвати приклади професійного та етичного поведіння в межах ведення інформаційних воєн.

За 2022 рік в Україні загинуло 39 журналістів, серед яких був Макс Левін, фотожурналіст, який активно документував воєнні злочини російської армії, за що і був вбитий росіянами біля села Мощун. В бою під Ізюмом загинув

Олександр Махов, воєнний кореспондент, який брав участь у конфлікті на українській території ще з 2014 року. Військовий журналіст Віталій Дерех загинув у бою поблизу Попасної (Луганська область). Це лише декілька імен з числа тих, хто був вбитий тільки на території України і тільки за один рік.

Багато з професійних репортерів відзначають те, що за останній рік умови роботи військових журналістів відчутно змінились. Наприклад, Дмитро Горевий зазначає, що на Донбасі працювати було набагато легше, оскільки там була ефективніша прес-служба, яка допомагала розоритись з додатковими перевітками і дозволами та іншими перешкодами, які створювались для здійснення професійної журналістської діяльності. Змінилась і інтенсивність бойових дій, що значно підвищило рівень небезпеки для журналістів в гарячих точках. І це при тому, що наразі робота журналіста в Україні є небезпечною навіть поза зоною бойових дій, адже росія здійснює обстріли всієї території України. Важче стало отримати дозволи та додаткові акредитації, частіше стали відмовляти саме вітчизняним журналістам (у порівнянні з закордонними), діяльності репортерів неявно або навіть очевидно перешкоджають, як було, наприклад, у випадку зі скандалом через те, що українських журналістів не пускали до шойно звільненого Херсона.

Звісно, це далеко не повний перелік всіх проблем та складностей, втім він є доволі показовим для формування розуміння специфіки саме Українського сучасного медіапростору та діяльності в його межах військового журналіста.

Висновки до розділу II

Українська військова журналістика має дуже довгу та багату історію становлення, зародившись ще у XIX столітті та не тільки ставши відповіддю на вимоги тогочасного суспільства, але й сформувавши його та створивши основу для мілітаризації українців, формування справжньої національно-свідомої сили.

Другий суттєвий етап активного розвитку військової журналістики припав на 2014 рік, на події окупації Криму та Луганських і Донецьких територій. Але

найбільші зміни відбулись у 2022 році, з початком повномасштабного вторгнення росії на нашу територію. За останній час українські журналісти стикаються з дуже великою кількістю викликів та перешкод, серед яких, наприклад, проблема безпеки як журналіста, так і його джерел, героїв його матеріалів; проблема дотримання етичних норм; проблема послаблення контролю за діяльністю ЗМІ, журналістів, агентів «суспільної думки»; зменшення впливу контролюючих органів, включно з етичним комітетом; проблема протидії інформаційній війні та пропаганді; зростання вимог до медіа та їх протирічність; поєднання внутрішніх викликів із зовнішніми; руйнація копійних еталонів. Несправедливі обмеження та багато іншого.

Журналістські матеріали українських кореспондентів також розцінюються як докази для міжнародних трибуналів. Дуже багато медіа спеціалістів не просто документує події в Україні, а створює цілком конкретну хроніку російських воєнних злочинів, фіксуючи все не тільки для аудиторії (західної чи української), але й для подальшого доручення цих матеріалів до міжнародних трибуналів. Окрім того, проблему погіршує те, що мовчання наших ЗМІ призводить до читання російських джерел, що наша сфера законодавства є недостатньо сформованою та дієвою, а ще те, що наразі на плечах військових журналістів лежить велика відповідальність, яка часто пов'язана не тільки з необхідністю здобувати інформацію у небезпечних зонах військових конфліктів, але й боронити інформаційний фронт, розвіювати маніпулятивні та пропагандистські наративи, підвищувати довіру до регулярних військ, демонструвати приклади професійного та етичного поведіння в межах ведення інформаційних воєн.

РОЗДІЛ ІІІ. ЗАРУБІЖНИЙ КОНТЕКСТ ВІЙСЬКОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

НУБІП України

3.1 Зарубіжний досвід військової журналістики

НУБІП України

Премію Альберта-Лондра присуджують найкращому репортеру і друкованих видань з 1933 року та найкращому аудіовізуальному репортеру з 1985 року. Ці нагороди віддають належне Альбертові Лондону (1884-1932), військовому репортеру та піонеру міжнародного висвітлення, а також журналістам, які пішли його стопами, узивши своїм обов'язком, як сказав Едуард Геспі (Envoyé spécial), «бачити чітко, прагнути зробити так, щоб інші бачили ясно». Від Кримської війни (1853-1856) до конфлікту в Україні 2022-2023 року вони повною мірою брали участь у зростанні впливу журналістики через війну, медіану подію найвищого рівня, яка викликала широкий суспільний інтерес. Однак репортерів також вважають надто упередженими, що сприяють дезінформації та навіть поширенню воєнної пропаганди.

НУБІП України

Після 1945 року професія пішла за двоякою, парадоксальною траєкторією. З одного боку, репортери більше не ставали відомими персонами, якщо вони самі не були жертвами війни. З іншого боку, вони все більше ставали частиною новин: таким був випадок Деніела Роберта Елдона, убитого в 1993 році в Сомалі, чия міжнародна популярність значною мірою завдячувала його роботі в Африці. Відтоді військовий репортер зберігає особливе місце в медіаландшафті, про що свідчить поширення та успіх біографічних творів, які розповідають про їхні кар'єри та увічнюють літературну традицію перших великих репортерів, як-от «Le peintre» Артуро Переса-Реверте.

НУБІП України

Уявлення про постать військового кореспондента надзвичайно різноманітні. Воно охоплює різноманітні терміни: у той час як англійською мовою визначення «воєнний кореспондент» здається найбільш доречним, французька робить невелику різницю між термінами correspondant, envoyé spécial, Journaliste

НУБІП України

d'investigation i reporter. Він також охоплює широкий спектр профілів: чоловіків і жінок, професійних журналістів і письменників, мислителів, військових і цивільних; вони можуть бути відомими, стати ними завдяки своїй роботі або залишатися анонімними. Дещо змінилось з того часу, як озброєний Альберт Лондрес перетинав Албанію в 1915 році, журналісти все ще залишаються в центрі подій і активно беруть участь у бойових діях.

Беручи на себе «місію» або «обов'язок» повідомляти про війну, військові кореспонденти приймають неоднозначність своєї точки зору. Вони розповідають про війну, насамперед, описують її та позиціонують себе як свідків і оповідачів.

Їхній базовий наратив, побудований навколо серії замальовок, перетинає грандіозні історичні наративи, навіть якщо це також означає прикрашати їх і відтепер брати участь у створенні міфів, таких як «окоп багнетів» у Дуомоні, заснований на статтях Шерфілса. Воєнний репортер також коментує війну: її цілі, сенс, її абсурдність. За традицією дев'ятнадцятого століття репортер також

веде розслідування в манері історика сьогодення, навіть якщо йому часто дорікають у відсутності критичної дистанції до подій, про які йдеться. Зрештою, репортери відчують війну щодня, у прямому контакті з учасниками бойових дій та цивільними особами, злочинцями та жертвами. Таким чином, вони стають

позивачами, а не суддями ситуації, про яку вони повідомляють. Вони не просто колумністи, а автори, які позиціонуються на межі між передачею знань та емоціями.

Як за формою, так і за змістом, писати у воєнний час насправді означає описувати війну. Засоби висвітлення війни такі ж різноманітні, як і самі ЗМІ. У той час як письмові жанри залишалися переважною нормою, із самого початку для ілюстрації використовувалися зображення (спочатку замальовки, потім фото і, зрештою, відео). Традиція ілюстрації, втілена малюнками Жоржа Скотта чи першими шпальтами Petit journal illustré, збереглася в малюнках Джо Сакко та на сторінках періодичного видання XXI. Те саме стосується фотографії, незалежно від того, чи вона використовується для ілюстрації чи як самостійний продукт, як, наприклад, роботи Роберта Капі. Репортажі про війну також можна транслювати

по радіо, знімати або викладати в Інтернеті, їх формати змінюються залежно від цільової аудиторії: газети, (веб)документальні фільми тощо.

«Перша жертва війни – правда». Ця фраза, яку приписують американському сенатору Хіраму В. Джонсону (1917 р.), відображає обмеження, яким піддаються репортери. Їхні стосунки з військовослужбовцями складні. Позбавляючи армію її монополії на інформацію під час війни – принаймні з точки зору її розповсюдження – журналісти змушені постійно триматись на короткій дистанції. Ця близькість призводить до певного дрейфу в бік інструменталізації дискурсу, оскільки контроль над інформацією є життєво важливим для військової стратегії. Хоча французька армія має власних «репортерів із захисту» («Reporters Défense»), межа між військовими кореспондентами та агентами пропаганди часто порушувалась і продовжує бути розмитою наразі. Кар'єри Василя Гроссмана та Костянтина Симонова є символом такої неоднозначності.

Після наступу Червоної армії вони опублікували численні статті, які сприяли мобілізації громадської думки в СРСР під час війни. У більш широкому сенсі репортери роблять свій внесок у формування міжнародних настроїв і зміну громадської думки в усьому світі або навіть повною мірою беруть участь у процесі припинення воєн, як показано на прикладі статті Гроссмана «Пекло Треблінки», використаної як доказ під час Нюрнберзького процесу.

Незалежні чи спеціальні кореспонденти, військові кореспонденти, таким чином, надають прямий і часто нестандартний погляд на хід конфліктів, таким чином виконуючи свою основну роль посередників. Як виразники конфліктів, вони іноді також стають символами конфліктів, обираються як заручники чи мішені.

У джерелах можна знайти цілком конкретні прізвища та персоналії найвідоміших журналістів з початку XIX століття. Серед них трапляються й унікальні, майже легендарні випадки, як, наприклад, Кетлін Блейк «Кіт» Коулман, що стала була однією з перших акредитованих жінок-воєнних кореспондентів, висвітлюючи іспано-американську війну для Toronto Mail у 1898 році. Вона також була першим президентом Канадського жіночого пресклубу, організації жінок-журналістів. Або вже згаданий вище Альберт Лондон,

військовий репортер, на честь якого створили премію для журналістів. Чи Бетті Нокс, американська танцівниця та журналістка, яка почала свою кар'єру в американському водевілі, а закінчила військовим кореспондентом у Нормандії та репортером на Нюрнберзькому процесі.

Історії сучасних військових кореспондентів можуть видаватись дещо менш вражаючими, але і вони представляють собою певний інтерес. Серед найбільш відомих представників цієї спільноти є, наприклад, Майкл Йон, американський письменник і фотограф, який пішов у журналістику з лав спецназу, неодноразово брав участь в американських і британських військах в Іраку. У 2008 році The New York Times повідомила, що він провів у бойових підрозділах більше часу, ніж будь-який інший журналіст в Іраку. Або Ізобель Юнг старший кореспондент британського документального кіно, яка висвітлювала різноманітні історії, що стосувалися основних глобальних проблем, таких як поточні світові конфлікти, тероризм, масові затримання та геноцид, соціальні проблеми в країнах, що розвиваються, такі як гендерні ролі, права жінок (наприклад, в Афганістані), психічне здоров'я та корупція. Її роботи принесли їй дві премії «Еммі» та «Грейсі».

Подив викликає кар'єра французького письменника і репортера Олів'є Вебера, відомого насамперед своїм висвітленням війн в Іраку та Афганістані. Двадцять п'ять років він був військовим кореспондентом, особливо в Центральній Азії, Африці, на Близькому Сході та в Іраку. Наразі Вебер є доцентом Паризького інституту політичних досліджень, президентом премії Джозефа Кесселя, послом Франції з особливих повноважень. Вебер отримав кілька національних і міжнародних премій у галузі літератури та журналістики, зокрема за свої історії про Афганістан і за книги про війни. Його романи, книги про подорожі та есе перекладено десятком мов.

Відомою є історія австралійського журналіста Майкла Вера, який був одним із небагатьох головних репортерів, які жили в Іраку майже безперервно, ще до американського вторгнення, і отримав раннє визнання завдяки встановленню контактів з курдськими пешмерга та іракськими повстанцями. Він повідомив про гостроту протидії, з якою зіткнулися сили Західної коаліції в середині 2003 року,

і його контакти надали йому суперечливі відеозаписи нападів на сили коаліції, включаючи вбивство чотирьох підрядників Blackwater. Вер неодноразово звертався до американських і британських військових сил і до його звітів та думки всерйоз прислуховувались.

Відомими через трагічні ситуації є військові журналістки Міка Ямамото та Джуліана Сгрена. Міка Ямамото була відомою японською відео- та фотожурналісткою інформаційного агентства Japan Press, і була убита 20 серпня 2012 року під час висвітлення громадянської війни в Сирії в Алеппо, Сирія. Вона була першим японським і четвертим іноземним журналістом, убитим під час громадянської війни в Сирії, що почалася в березні 2011 року. Італійська кореспондентка Джуліана Сгрена стала причиною міжнародного резонансу коли під час роботи в Іраку у 2005 році була викрадена повстанцями, і під час її звільнення двоє офіцерів італійської розвідки, які допомогли забезпечити її звільнення, потрапили під вогонь з боку американських військ. Один з офіцерів загинув, а інший, як і сама Сгрена, отримали поранення.

Багатьма представниками професії відзначається вагомий внесок у військову журналістику американського репортера Кевіна Сайтса, який майже десять років висвітлював глобальні війни та катастрофи для ABC, NBC, CNN та Yahoo! Новини. Відомий цей журналіст тим, що працює на одинці, маючи лише рюкзак із портативною цифровою технологією для зйомки, написання, редагування та передачі мультимедійних репортажів із найнебезпечніші місця світу. У його першій книзі «У гарячій зоні: одна людина, один рік, двадцять воєн» (Harper Perennial-October 2007) розповідається про його зусилля подати світовому конфлікту людське обличчя, створюючи репортажі з кожної великої зони війни протягом одного року.

Особливе місце займає в історії військової журналістики Геба Шибані, військовий кореспондент, кінопродюсер і активістка за права жінок з Лівії, країни, де жінки мають надзвичайно мало громадянських прав та свобод. Шибані працювала на різні інформаційні агентства, включаючи Reuters, Libya TV, Alassema TV і Alnabaa News TV, продюсувала телевізійні програми про права

жінок у Лівії і зрештою змушена була втекти з Лівії у 2014 році через свою професійну діяльність.

Роберт Янг Пелтон, канадсько-американський письменник, журналіст і режисер документальних фільмів, зазвичай створює репортажі про конфлікти та інтерв'ю з військовими та політичними діячами в зонах бойових дій. Пелтон брав участь у таких конфліктах, як битва за Кала-і-Джангі в Афганістані, битва за Грозний (1999–2000) у Чечні, облога повстанцями для взяття Монровії в Ліберії та облога Вілли Сомалі в Могадішо, а також брав участь у сухопутних силах приблизно в 40 інших конфліктах. Він провів час з Талібаном і Північним альянсом до 11 вересня, з ЦРУ під час полювання на Усаму бен Ладена, а також з повстанцями та підрядниками служби безпеки Blackwater під час війни в Іраку.

Регулярно публікований путівник Пелтона про виживання та політику The World's Dangerous Places надає практичну інформацію та корисні відомості про виживання для людей, які працюють і подорожують у зонах високого ризику, і є бестселером New York Times. З 1998 по 2003 рік він також був ведучим серіалу Discovery Travel Channel під назвою «The World's Most Dangerous Places» Роберта Янга Пелтона. Зараз Пелтон, проживаючи в Лос-Анджелесі, пише книги та знімає документальні фільми на теми, пов'язані з конфліктами..

В числі світових імен військової журналістики є також і українець, Мстислав Андрійович Чернов, український відеооператор, фотограф, фотожурналіст, кінорежисер, військовий кореспондент і прозаїк, відомий своїми репортажами про Революцію Гідності, війну на Донбасі, збиття рейсу МН17, сирійську громадянську війну, битву за Мосул в Іраку та російське вторгнення в Україну в 2022 році, включаючи облогу Маріуполя.

За роботу над блокадою Маріуполя він отримав Пулітцерівську премію за суспільну службу, премію Deutsche Welle за свободу слова, міжнародну журналістську нагороду Knight, премію Bayeux Calvados-Normandy Award, премію Elijah Parish Lovejoy, Free Media Awards, CJFE International Press Freedom Award. Телевізійну журналістську премію Королівського телевізійного товариства. Відеоматеріали з Маріуполя лягли в основу фільму «20 днів у Маріуполі», який увійшов до конкурсної програми кінофестивалю «Санденс» у

2023 році Стріжка здобула приз глядацьких симпатій у категорії «Документалістика світового кіно». У 2023 році він поділився Пулітцерівською премією за державну службу з Євгеном Малолеткою, Василюю Степаненко та Лорі Хіннант. Він виграв і був фіналістом премії Лівінгстона, премії Рорі Пека, премії «Репортери без кордонів» за свободу преси та різноманітних нагород Королівського телевізійного товариства.

Звісно, це далеко не повний перелік видатних імен, втім він є доволі показовим та дозволяє отримати певне уявлення про роль військового журналіста, його вплив на суспільство та рівень визнання цим самим суспільством, що також є доволі важливим аспектом професійної діяльності.

3.2 Особливості військової журналістики в країнах НАТО

Створення блоку НАТО засвідчило чергову зміну світового порядку, намагання створити більш демократичного, прогресивного суспільства, яке впорядковувалось би нормам гуманітарного права. Втім кінець Другої світової війни став не найяскравішим переворотом в сфері військової журналістики. Після падіння Берлінської стіни в 1989 році та розпаду Радянського Союзу в 1991 році почали говорити про новий світовий порядок, який обіцяв міжнародну справедливість і мир. Проте Балканські війни 1990-х років породили концепцію «нових війн», яка після терористичних атак 11 вересня набула символізму, яка не поступається художнім фільмам. Війна в Перській затоці 1990-1991 років стала комерційним проривом для цілодобового каналу новин CNN, а війна в Афганістані в 2001 році для його конкурента al-Jazeera. Війна в Іраку 2003 року ознаменувалася великим проривом Інтернету у військовій журналістиці з, спочатку анонімним, іконою Саламом Паксом, який належав до першого покоління військових блогерів. Новий світовий порядок (який склався не так, як сподівалися у 1989 році), нові війни та нові медіа мали дуже великий вплив на військову журналістику.

Хоча військова журналістика є явищем відносно стійким та постійним (є певний перелік зобов'язань та завдань такого журналіста, існують директиви, закони та настанови, створено законодавчу базу діяльності медіа працівників тощо), варто все ж зазначити, що різниця в підходах до вибору тем та нюансів висвітлення подій спостерігається як загалом у кожному окремому регіоні (Європі, Азії, Америці тощо), так і в кожній окремій країні.

Хоча вважається, що країни – члени НАТО демонструють доволі високу свободу слова та волі в діяльності журналістів, насправді навіть вони не застраховані від помилок, заангажованості та власних специфічних проблем.

Наприклад, чимало дослідників [45, 48] стверджують, що саксонські ЗМІ перебувають під сильним впливом геополітичних інтересів своїх національних урядів. Досліджень, які аналізують сприйняття конфлікту в європейських країнах, не так вже й багато, і часто вони зосереджені лише на кількох країнах

(огляд Pantti, 2016). Так, наприклад, Ояла та Пантті (2017) [53] досліджували візуальне та текстове оформлення висвітлення конфлікту в газетах Німеччини, Великобританії, Швеції та Фінляндії в періоди насильницьких подій. Їхні результати показують, що, просуваючи певні кадри новин, ЗМІ сприяли легітимації політики Європейського Союзу. В аналізі контенту газет Польщі та

Швеції Іллен та Ін (2016) виявили «значні варіації в оформленні конфлікту, зображенні учасників конфлікту та виборі слів у різних країнах» і дійшли висновку, що «особлива журналістська культура в кожній країні, самоцензура та

ступінь активістського підходу серед журналістів відіграють видатну роль у звітах про війну досліджуваних газет». Хоча Reuters, AFP, AP та інші

інформаційні агентства мають офіси в більшості країн – не членів НАТО, навіть добре фінансовані інформаційні організації не мають там постійних кореспондентів. Pörzgen (2014, 2016) зазначив, що відсутність місцевих

військових кореспондентів в країнах конфлікту серйозно впливає на

довгострокове висвітлення воєнних подій. Також члени блоку НАТО не відмовляються використовувати думки навіть тих журналістів або членів медіаспільноти, які офіційно вважаються порушниками прав свободи

висловлювань або поширювачами пропаганди (як можна бачити на прикладі

сьогоднішніх цитувань російських джерел в медіа країн, які підтримують Україну в цій війні).

Хоча структури зовнішнього покриття відносно добре досліджені для Західної Європи (наприклад, Gross and Kopper, 2011; Hahn et al., 2008), мало відомо про задіяність журналістів у воєнні конфлікти за межами власних територій в країнах Центральної та Східної Європи. Беручи до уваги наслідки цифровізації та зміни моделей медіаспоживання, а також поточний політичний паралелізм у цих країнах (Bajomi-Lázár, 2015; Dobek-Ostrowska та Glowacki, 2011), редакції в Центральній та Східній Європі, здається, є навіть більш обмежені з точки зору зовнішньої військової журналістики, ніж їхні західноєвропейські колеги.

Відповідно до підходу до встановлення порядку денного, журналісти надмірно наголошують на окремих аспектах визначних ключових подій, ігноруючи інші (Rauchenzauner, 2008: 76–84). Цитуючи Де Біра (2008), який зазначає, що «журналіст завжди прив'язаний до свого суспільства, до цінностей, традицій, ідеології та політичних реалій», увага до «ключових подій» або «поворотних моментів» у тому чи іншому конфлікті може вплинути на охоплення в короткостроковій перспективі, та може відрізнятись в різних країнах (с. 15). Подібним чином модель циклів новин, яка передбачає швидку втрату уваги ЗМІ до теми після початкового або повторного піку висвітлення, відрізняється в різних національних ЗМІ.

Хоча спільність країн, що утворюють організацію НАТО здається доволі однорідною, насправді досить важко виокремлювати спільні тенденції, які були б актуальні та справедливі щодо всіх членів цієї організації. Навіть у межах різних індексів та рейтингів (як, наприклад, Індекс свободи слова) країни члени НАТО можуть стояти одне від одного на дуже великій відстані та проявляти власні характерні недоліки, які, втім, не можуть бути використані для формулювання характеристики військової журналістики в країнах НАТО загалом.

Втім, певні тенденції все ж варто зазначити. Так, дослідження Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) (Sreberny-

Mohammadi et al., 1985) припускає, що на іноземну кореспонденцію позитивно впливає географічна близькість країни, яку потрібно висвітлити в ЗМІ. Подальші дослідження припускають, що економічний обмін із відповідною країною є ще сильнішим визначальним фактором (Шерер та ін., 2006; Ву, 2000: 92). Кампс (2008) додав вимір «приручення», маючи на увазі, що міжнародні події можуть бути «приручені» засобами масової інформації, закріпивши їх у національному контексті (с. 90). Багато емпіричних досліджень зарубіжного висвітлення також вказують на домінування перспективи конфлікту, оскільки переважна більшість ЗМІ все ще орієнтована на національну аудиторію (Герберт, 2001: 45) і сильну увагу до крупних діячів міжнародного ринку (Хафез, 2002: 60), що призводить до «деконтекстуалізації» іноземних новин, які видають військові журналісти. Кампс і Лібес (2013) стверджують, що у журналістиці конфліктів і криз акцент на громадянах і окремих діячах значно зріс за останні роки, особливо через вплив «м'якшого» телевізійного висвітлення міжнародних подій.

Варто окремо зазначити, що дуже вагомий вплив на нюанси професійної діяльності журналіста має вид ЗМІ та популяризація саме такого контенту в кожній окремій країні. Так, наприклад, військові журналісти з країн з високою культурою читання газет (Британія, Німеччина) роблять ставку на розлогу аналітику та дуже якісні матеріали з висвітленням важливих нюансів та глибинних контекстів, тоді як культури, орієнтовані більше на телебачення (як, наприклад, Франція), більше тяжіють до отримання емоційно чутливого контенту, саме тому репортажі французьких військових кореспондентів часто бувають орієнтовані на створення драми та певного перебільшення подій. Загалом міжнародні порівняльні дослідження в цій галузі стикаються з конфліктом між однаковим проведенням дослідження в різних країнах з метою отримання порівнянних і надійних результатів і врахуванням базових знань, які вносять дослідники з різних країн, тож було б доцільним розглядати приклад кожної окремої країни, а не всього цього простору загалом.

Також важливим показником є кількість публікацій на тему конфліктів та воєнних дій, військову тематику. Відповідно до дослідження Д. Орлової та А. Литвиненко [75], найбільше публікацій на цю тему видають німецькі та

польські газети. Крім того, висвітлення конфліктів в Латвії, Чехії і Швейцарії значно інтенсивніше, ніж у Португалії, Нідерландах і Великобританії. Найменше темою воєнних конфліктів цікавляться аудиторії країн Південно-Східної Європи. Звісно, багато що залежить від самого конфлікту. Наприклад, найбільше публікацій про конфлікти та воєнні події в Польщі пов'язані саме із Україною (оскільки ці дві країни є географічними сусідами та мають багато спільних інтересів, не тільки економічного і політичного, але й національно-ідеологічного характеру). Інтенсивність висвітлення таких тем у нейтральній Швейцарії головним чином пояснюється високою увагою до бізнесу та міжнародної політики. Задіяність ЗМІ та залучення військових кореспондентів залежить і від власних інтересів держави (як, наприклад, у випадку не тільки польських, але й латвійських журналістів, які є представниками країн, що мають реальні причини побоюватися російської агресії та мають історичні прецеденти з радянською окупацією).

Ураховувати також потрібно і те, чи має країна достатньо ресурсів для іноземних відряджень та утримання професійних військових кореспондентів. Так, проблеми з цими ресурсами спостерігаються у Чехії, яка є членом НАТО та значно випадає із загальних показників охоплення військових конфліктів місцевою пресою серед інших членів цього об'єднання.

Цікавість до висвітлення військових подій та воєнних конфліктів змінюється у суспільствах залежно від плину часу, географічної близькості та навіть «моди» на ті чи ті тенденції. Наприклад, у період найбільших скандалів та прецедентів, пов'язаних із діяльністю терористів на територіях Близького Сходу кількість публікацій на цю тему значно виросла, як і витат власне військових кореспондентів. Такі ж сплески спостерігались під час окупації Криму, Євромайдану, повномасштабного вторгнення в Україну, нещодавньої сутички в Нагірному Карабасі тощо. Фокус уваги та «тема дня» можуть змінюватись відповідно до фаз конфлікту, стаючи щільнішим під час загострення та ескалації і збавляючи теми в такі періоди.

Військова журналістика та цікавість до неї пов'язана із зв'язком того чи того конфлікту із політичним або економічним становищем на мировій арені, з

історичним (етнічним чи культурним) контекстом – як, наприклад, в Іспанії або Албанії, що можна інтерпретувати як спробу надати контекстну інформацію ЗМІ.

Очевидно, що «метависвітлення» (D'Angelo and Esser, 2014) також розвинулося як відповідний елемент сучасного висвітлення конфліктів. Медіакритика висвітлення конфліктів стало невід'ємною частиною медійного простору країн. Так, наприклад, медіакритиці висвітлення українського конфлікту було присвячено 2,9% матеріалів Німеччини, 2,9% Латвії, 3,0% Польщі, 4,9% Сполученого Королівства, 3,9% Швейцарії тощо [75].

Окремим питанням варто вважати специфічні ситуації, як наприклад, те, що найбільшим медіадічем та поставником контенту і новин наразі є росія, яка домінує навіть на медіаландшафті країн НАТО, причому не тільки в контексті російсько-української війни, але й у висвітленні подій в країнах Центральної Азії (як повстання 2022 року в Казахстані) та деяких країнах колишнього радянського союзу. Країни Європи значно поступаються російським пропагандистам, як в кількості військових журналістів та медіаконтенту, так і в плані використання джерел, оскільки, як вже було зазначено вище, навіть перебуваючи безпосередньо на місці подій, закордонні журналісти не рідко звертаються саме до російських чи проросійських інформаторів, що, на їх думку, має сприяти збалансованості представлених в матеріалах думок, але насправді втілюється в несподіване поширення пропагандистських наративів.

Значний вплив на характер публікацій мають персоналії. Яскраві персони героїв та антигероїв часто мають вагомe значення при висвітленні події та нюансах подачі інформації. Участь у конфлікті видатного злочинця збільшує кількість публікацій та цікавість до неї зі сторони ЗМІ. Усама бен Ладен, Кадафі, Путін та інші цікаві навіть нецільовій аудиторії, яка зазвичай пропускає військові матеріали в засобах масової інформації. Дещо менший, хоч і все одно видатний вплив мають персоналії позитивні – як, наприклад, наразі Президент України Зеленський або генерал Залужний. Таким чином, фокус уваги ЗМІ на елітних діячах і політичних діячах спостерігається в ЗМІ багатьох країн НАТО, що пов'язано із багатьма психологічними чинниками (починаючи з персоналізації

сторін конфлікту і спрощення розуміння його суті через презентацію цих персоналій до створення певного культу особистостей, за якими цікаво спостерігати майже на рівні реаліті-шоу про якусь зірку шоу).

Пояснення відмінностей в підходах до висвітлення тих чи інших воєнних подій (або навіть цікавість до них як така) можна знайти у теорії «одомашнення» (Kamps, 2008). Португалія, Нідерланди чи країни Південно-Східної Європи відігравали незначну роль у міжнародних дипломатичних зусиллях, тож не мали особливої цікавості до конфліктів, які відбулись далеко за їх межами. Британські ЗМІ звертають більшу увагу на ті конфлікти та події, які тим чи іншим чином можуть бути пов'язаними з власною країною – наприклад, участю британського уряду в урегулюванні конфлікту, гуманітарна допомога одній з учасників конфлікту, вплив конфлікту на економіку або політичну складову країни. Цим, наприклад, можна пояснити велику різницю в кількості та детальності публікацій на тему російсько-українського конфлікту у 2014 та у 2022 роках. Різниця в показниках є дуже вагомою та надзвичайно показовою. Цікавим є також і те, що видання країн центральної Європи частіше орієнтуються на міжнародну політику чи політику ЄС (у порівнянні з українськими, які зосереджуються на політиці «свого» уряду).

Привертає увагу факт, який відмічено в дослідженні Д. Орлової та А. Литвиненко [75], та який на прикладі конфлікту в Україні (до початку повномасштабного вторгнення) демонструє, що хоча представництво центральних організацій ЄС залишалось дуже обмеженим у країнах блоку НАТО, національні актори з країн ЄС були особливо помітні в польському, німецькому, португальському та латвійському висвітленні. Враховуючи центральну роль ЄС у переговорах про угоду про асоціацію з Україною до конфлікту, така зосередженість на національних акторах може ілюструвати обмежений вплив організації на міжнародне врегулювання криз, відповідно, або, радше, зосередженість ЗМІ на національних акторах у контексті збройні міжнародні конфлікти. Це правило, зображене на одному конкретному прикладі, має втілення і у більш загальному розгляді панівних тенденцій на європейському медіапросторі.

Наскільки можна судити, концентрація журналістів на цивільних жертвах війни зростає після війни в Перській затоці 1990-1991 рр. Іракські цивільні особи розглядалися як «тісні» жертви війни в Іраку до такого рівня, якого ніколи не було, наприклад, у випадку конфлікту в Перській затоці. Деякі дослідники помітили і те, що з 2013 року (Kampf and Liebes, 2013) починають з'являтися характерні ознаки відчутної «гуманізації» висвітлення конфлікту. В середньому співвідношення питань політики та економіки стали висвітлюватись не набагато більше, ніж події «на вулицях». Візуальне оповідання явно набуло дедалі більшого значення в сучасному медіаландшафті як на міжнародному, так і на національному рівнях. Візуальний репортаж має особливо сильний емоційний вплив на аудиторію; образи жертв війни активізують людей і затримуються в їхній свідомості, і, ймовірно, є найважливішою причиною ідентифікації з постраждалим населенням. Це робить візуальне оповідання про війну впливовим і суперечливим полем у пропагандистській війні.

Чутливість журналістів до своєї позиції в триваючій «інформаційній війні» (Boyd-Barrett 2017a, 2017b; Dougherty, 2014) може бути відображена в невеликому, але значному відсотку статей про роль ЗМІ (Ojala et al., 2016).

Поступово зростає і розуміння журналістами своєї відповідальності у створенні пропагандистських матеріалів або матеріалів з дещо викривленою інформацією (на користь будь-якої з сторін учасниць конфлікту, навіть «позитивної»). Разом із тим проблема все ще існує. Так, наприклад, опитуючи скандинавські ЗМІ, зокрема норвезькі та шведські, щодо їхнього висвітлення збройних вторгнень під керівництвом НАТО на Близький Схід, Стіг А. Норштедт і Р Оттосен стверджують, що Скандинавські ЗМІ пасивно сприймають військову пропаганду і що журналістам бракує критичного мислення, висвітлюючи правові проблеми, пов'язані з цим, так звані гуманітарні інтервенції [74]. Норштедт і Оттосен скаржаться на «брак юридичної компетенції» (с. 14) у медіапрофесії; для них саме ця лінія розлому робить журналістів легкою мішенню для пропаганди війни.

Водночас збільшилась можливість аудиторії отримувати інформацію про події на фронті чи окупованих територіях не тільки від журналістів, і не тільки

від кореспондентів власної країни. Активне поширення Інтернет ресурсів, месенджерів та соціальних мереж, військових блогерів та ютуберів значно підвищило рівень медіаграмотності споживачів інформації та їх критичне ставлення до будь-яких повідомлень у ЗМІ.

Дуже важливу роль відіграють міжнародні організації та об'єднання на кшталт Комітету захисту журналістів (CPJ), Захисників Громадянських Прав (Civil Rights Defenders), Правозахисної організації Human Rights Watch, Репортерів Без Кордонів (Reporters Without Borders, RSF) та інших, про які більш детально буде написано у наступному підрозділі цієї роботи.

3.3 Роль міжнародних організацій у військовій журналістиці

Збройні конфлікти на Близькому Сході засвідчили велику кількість жорстоких злочинів, скоєних проти журналістів. Ці прецеденти змусили міжнародне гуманітарне право більш активно звернутись до забезпечення особливого захисту для журналістів (в тому числі незалежних). Не можна не пригадати ініціативи, вжиті Організацією Об'єднаних Націй та офіційними представниками країн НАТО, задля забезпечення дотримання норм законів та для того, щоб змусити сторони конфлікту поважати працівників медіа та їх права.

Численні дослідження [68, 69, 79] показали, що Організація Об'єднаних Націй та блок НАТО відіграють дуже важливу роль у забезпеченні дотримання міжнародного права журналістів, особливо під час збройних конфліктів. В останні роки ці дві організації серйозно займаються цією проблемою, приймаючи ряд резолюцій і планів. Як яскравий приклад можна назвати резолюцію РБ ООН 2015 року, яка впровадила набір ефективних інструментів і механізмів, найважливішим з яких, з нашої точки зору, є необхідність покласти край безкарності виконавців таких злочинів і переслідувати їх у національних або міжнародних судах, а також взяти це питання до уваги миротворчих та спеціальних політичних місій ООН. Важливим в цьому питанні є не тільки

створення відповідних ефективних механізмів, але й сприяння розумінню існуючих законів за допомогою медіакампаній на підтримку їх виконання, більшого висвітлення порушень Міжнародного гуманітарного права (МГП) і кращої підготовки журналістів до процесів МГП і Міжнародного кримінального суду (МКС).

Військові журналісти відіграють важливу роль у наданні інформації національній та міжнародній громадській думці про порушення міжнародної безпеки в ситуаціях міждержавної війни, громадянської війни та повстань, тероризму, геноциду тощо. Вони повідомляють про наслідки та вартість конфліктів, виміряні їхнім впливом на окремих людей, громади, суспільства та соціальні інститути, культури, цінності, політичні системи, навколишнє середовище та інші матеріальні ресурси, а також міжнародний порядок.

Оскільки в умовах збройного конфлікту дотримання міжнародного права дається важко, висвітлення журналістами діяльності сторін конфлікту має особливе значення. Насправді, оскільки інформація ЗМІ впливає на політичне ставлення до збройного конфлікту, те, про що повідомляють журналісти, часто сприяє забезпеченню поваги до відповідних норм поведінки. У більшості ситуацій збройних конфліктів відповідальні сторони дають дуже різні пояснення обставин, і міжнародна спільнота змушена покладатися на журналістів, які мають надати релятивістські неупереджені звіти. Отже, потенційні можливості для внеску професії журналіста в міжнародний мир, хоч і непрямі, але величезні.

Тож це дає зрозуміти, чому міжнародне співтовариство бажає і здатне захищати журналістів, які висвітлюють збройні конфлікти, особливо коли мова йде про прогресивні організації (на відміну від того ж ОДКБ, який ігнорує численні приклади злочинів проти журналістів на територіях держав – членів).

Природа збройного конфлікту сьогодні кардинально змінилася, зброя вдосконалилася, воюючі сторони інші, а цілі сучасної війни стали ширшими і тепер часто включають психологічні аспекти. Усе це значно ускладнює більшість пов'язаних процесів, в тому числі – впливає на здатність воюючих сторін розрізнити комбатантів і цивільних осіб, а отже впливає на безпеку та роль журналістів.

В останні роки більшість збройних конфліктів були неміжнародними. Це означає, що сторони збройного конфлікту такого характеру включали недержавні збройні групи, що впливало на безліч нюансів, в тому числі на можливість впливати на ці групи з метою дотримання ними міжнародних законів та настанов. На практиці до цих груп у багатьох контекстах потрібно ставитись так само, як до урядових сил, втім необхідним є також урахування нюансів ситуації. Саме тому значно збільшується роль ООН та блоку НАТО, офіційні представники яких мають впливати на дотримання міжнародного порядку, вимагати покарання для злочинців, що діяли проти журналістів, забезпечувати безпеку військових кореспондентів та займатись іншими доцільними до цього питаннями.

Як вже зазначалось, дуже важливу роль відіграють міжнародні організації та об'єднання на кшталт Комітету захисту журналістів (CPJ), Захисників Громадянських Прав (Civil Rights Defenders), Правозахисної організації Human Rights Watch, Репортерів Без Кордонів (Reporters Without Borders, RSF) та інші. Саме RSF створили показник «Індекс свободи преси», який є дуже наочним в багатьох питаннях журналістської діяльності.

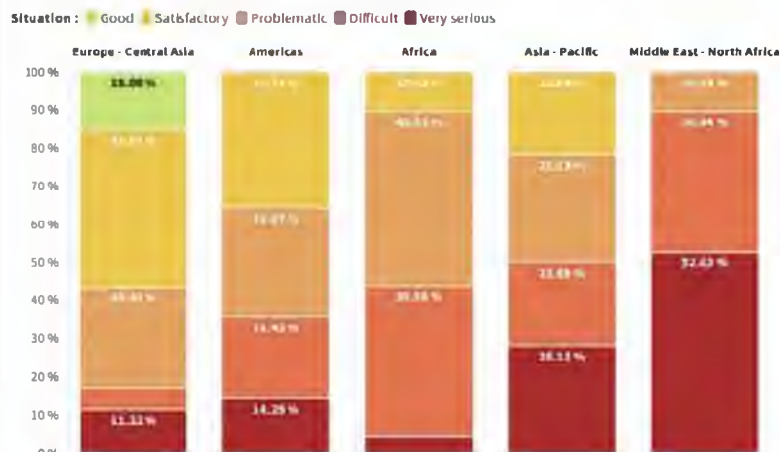
Всесвітній Індекс свободи преси є важливим для розуміння загальних тенденцій показником, і хоч не поділяє журналістів на цивільних та військових, втім дає сформулювати дуже чітку ситуацію, яка складається для представників медіа в тому чи іншому регіоні.

Наприклад, у 2023 році в Індексі відбулися значні зміни. Трьома країнами з найгіршими показниками є В'єтнам (автори Індeksu стверджують, що в країні відбувається «сезон полювання на незалежних журналістів та коментаторів» [15]), Китай (найбільша у світі в'язниця для журналістів та провідний експортер пропагандистського контенту), та Північна Корея.

Якщо розцінювати показники свободи слова та сприятливих умов для журналістської діяльності, то рейтинг по регіонах буде мати такий вигляд (рис. 10.)

The Index by region

Press freedom in the world's five regions in 2023

Source: [World Press Freedom Index](#), [Link to share](#)
© Reporters Without Borders

10. Рейтинг свободи преси за регіонами у 2023 році

Як можна помітити, Європа є регіоном з найбільш сприятливими умовами для журналістської діяльності, особливо справедливо це для країн членів ЄС. Однак навіть там ситуація є досить неоднозначною. Так, наприклад, в Німеччині зафіксували рекордну кількість інцидентів із застосуванням насильства та арештів журналістів, в Греції відбуваються постійні скандали щодо стеження секретних служб за журналістами, тоді як Польща та Франція, навпаки, змогли відчутно підняти свої показники (9 місце та 2 місце в позиції відповідно).

Загальна оцінка регіону знаходиться під впливом низьких показників Середньої Азії. В Киргизстані, Казахстані та Узбекистані постійно відбуваються нападки на ЗМІ (за останній рік Киргизстан втратив в рейтингу аж 50 позицій, спустившись до 122 місця). В Туркменістані ситуація продовжує відчутно погіршуватись через обрання в 2022 році сина колишнього президента Сердара Бердимухамедова. Західної Європи також торкаються і події війни в Україні.

Деякі країни – члени блока НАТО навіть відізвали з території російсько-української війни своїх кореспондентів, мотивуючи це піклуванням про безпеку медіа представників та питаннями національної безпеки, що теж вказує на певні обмеження свободи слова.

Попри всі названі тривожні ознаки варто зазначити, що розрив між країнами – членами НАТО значно скорочується. Кількість країн, чії позиції в Індексі 2023 року значно покращились, вдвічі перевищила показник країн, чії позиції погіршилися. До цього також додається обговорення в ЄС принципово нового законодавства, яке буде встановлювати для її членів стандарти свободи ЗМІ.

Запропонований Європейський закон про свободу ЗМІ (EMFA) є важливим кроком вперед для свободи ЗМІ та для збереження демократії та верховенства права в усьому Європейському Союзі. Цей закон включає ряд пропозицій, зроблених RSF під час обговорень з європейськими інституціями в останні місяці, включаючи принципи Міжнародного партнерства з питань інформації та демократії. Він де-факто визнає право на достовірну інформацію: громадяни мають право отримувати плюралістичну та незалежну інформацію «на користь громадського обговорення». І він встановлює необхідні гарантії для здійснення цього права – захист редакційної незалежності, незалежності суспільних ЗМІ та навіть захист конфіденційності джерел журналістів і заборону на використання шпигунського програмного забезпечення проти журналістів.

Багато рекомендацій, висловлених у звітах Форуму за інформацію та демократію, також були прийняті, зокрема ті, що містяться у звіті про сталість медіа під назвою «Нова угода для журналістики», як-от важливість урахування впливу трансакцій медіаринку на плюралізм та редакційну незалежність, регулювання державної реклами та забезпечення прозорості медіавласності.

Пряме посилення в описі EMFA на Ініціативу журналістської довіри (JTI) як на саморегульований стандарт, що дозволяє медіа ідентифікувати себе як такі на онлайн-платформах і, таким чином, користуватися спеціальним захистом від операцій модерації платформи, є важливим кроком вперед. Обговоренню підлягають і питання механізму врегулювання діяльності медіа та інформаційних не-журналістських майданчиків, що є досить важливим моментом – наприклад, в Україні наразі функціонують багато таких не-журналістських проєктів, які сприймаються аудиторією як офіційні джерела

інформації, але які такими не є (наприклад, особисті публіки в месенджері телеграм окремих військових чи військових підрозділів, новинні публіки тощо).

Іншим аспектом EMFA, який потребує подальшого розвитку, є захист європейського інформаційного простору від зовнішнього маніпулювання та впливу. EMFA дозволяє скоординовані дії проти засобів масової інформації за межами ЄС та блоку НАТО, які підривають або загрожують громадській безпеці та обороні, але не забезпечує відповідної та законної правової бази для цього. Пропозиція RSF щодо механізму взаємності має задовольнити цю потребу.

І хоча більшість країн – членів НАТО демонструють усвідомлення важливості журналістської діяльності (в тому числі діяльності військових журналістів, чия публікації мають найбільший вплив, наприклад, на супротив кремлівській пропаганді), все ще спостерігаються негативні прецеденти – як, наприклад, вже зазначені вище ситуації в Німеччині та Греції, або ж ситуація на території кандидата в члени НАТО Сербії, де російську пропаганду відкрито транслюють проурядові ЗМІ.

В межах блоку НАТО існує безліч міжнародних установ та об'єднань, чим завданням є дотримання прав та свобод журналістів, їх захист та підтримка, втім кількість загиблих у цих конфліктах журналістів все одно продовжує постійно зростати. Гинуть навіть цивільні журналісти, втім серед військових журналістів втрат все одно значно більше. Більш того, військових журналістів час від часу використовують у власних інтересах. Мова йде не тільки про російську медіасферу, але й, наприклад, про Сирію, де бойовики -джихадисти Ісламської держави (ІДІЛ) запроваджують інформаційну диктатуру в районах, які вони контролюють, змушуючи журналістів повідомляти про події здалеку, в результаті чого висвітлення війни є неловним і неточним. ІДІЛ без вагань усуває будь-якого журналіста, якого вважає ворогом, і навіть створила криваву індустрію заручників для фінансування своїх терористичних операцій. В Іраку в 2014 році було викрадено 48 професійних журналістів і з них щонайменше 13 страчено в Мосулі [40]. Журналісти та інші працівники засобів масової інформації були одними з пріоритетних цілей Ісламської держави відтоді, як угруповання джихадистів почало свій наступ на північному заході Іраку. Однією

з найбільш резонансних історій 2014 року стала страта американських і британських журналістів терористичною групою під назвою «Ісламська держава Іраку та Леванту» (ІДІЛ) [49]. Деякі з жертв викрадення були звільнені, проте частина утримується в полоні роками.

Незважаючи на те, що журналісти в цілому користуються рядом заходів захисту як цивільні особи під час збройного конфлікту, а тим паче журналістів країн членів ЄС та НАТО, напади на них тривають, а безкарність у більшості випадків навіть залишається без уваги. Так, організації типу Журналістів Без Кордонів можуть піднімати ці теми в своїх публікаціях, втім не завжди це здатне задіяти великий механізм міжнародних санкцій та впровадження, які змогли б або захистити (чи звільнити) репортера, або покарати винних за напад на нього чи його вбивство. Міжнародна спільнота прогресивних країн членів НАТО не може дозволити собі дозволити, щоб зони, контрольовані недержавними діячами та терористами, перетворювались на чорні інформаційні плями, особливо тому, що увага міжнародної спільноти до становища людей в цих регіонах часто є єдиною надією, яка залишається для цивільних осіб, які опинились у таких зонах повного беззаконня.

Існують різні причини, чому сторони збройних конфліктів атакують журналістів. Найпоширеніше з них те, що вони сприймають неприємну правду, яку викривають журналісти в ЗМІ, як загрозу, всупереч тому, що це не пов'язано з можливістю судового переслідування їх у майбутньому. Напади на журналістів є не лише нападом на відповідних осіб, а й на свободу вираження поглядів.

Стосовно міжнародно-правового захисту журналістів під час збройних конфліктів наразі не існує «окремої» угоди, яка б стосувалася статусу військових журналістів чи медіа працівників, які висвітлюють воєнні події. Основні акти Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року містять лише кілька положень, які конкретно виділяють журналістів. Дійсно, питання захисту журналістів від насильства під час збройного конфлікту було в центрі уваги низки міжнародних інституцій та організацій, головним чином Організації Об'єднаних Націй та її підлеглих органів, таких як Рада ООН з прав людини.

Більш широке питання залишається: чи існуючий міжнародно-правовий захист

для журналістів є достатнім і яка роль ООН, НАТО та підпорядкованих органів у забезпеченні дотримання міжнародного права журналістів.

Комітет ООН та відповідні структури НАТО дотримуються тих меж міжнародного гуманітарного права, яке розрізняє дві категорії журналістів, що працюють у зонах збройних конфліктів: військові кореспонденти, прикріплені до збройних сил та незалежні журналісти (журналісти, які не закріплені за підрозділом чи організацією). Втім останніми роками з'явилася нова категорія журналістів, які до категорії постачальників новин, але не мають справжній фах журналіста, збирають і поширюють інформацію з власної ініціативи. І якщо щодо перших двох категорій існує більш-менш чіткі та зрозумілі механізми визначення статусу цих осіб, їх прав та зобов'язань, підтримки та захисту, то щодо останніх виникає більше питань та суперечок, навіть в найпрогресивніших країнах блоку НАТО.

Норми, яких дотримуються країни члени НАТО в контексті захисту прав військових журналістів та такі, що регулюють захист журналістів у збройному конфлікті, походять із зводу Міжнародного гуманітарного права. Чотири Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року складають основу загальноприйнятого міжнародного гуманітарного права, яке охоплює дві ситуації: міжнародного збройного конфлікту та неміжнародного збройного конфлікту. Міжнародне гуманітарне право застосовується до всіх сторін конфлікту, незалежно від того, хто його починає. Воно також захищає людей, які не беруть участі в конфлікті, наприклад цивільних осіб, медичних працівників, військових, релігійних людей, поранених учасників бойових дій, хворих людей, військовополонених, людей, які зазнали кораблетроші. Коли закони війни були змінені, право було переглянуто (у 1970-х роках), за результатами чого було знову підтверджено особливе становище журналістів під час збройних конфліктів. Згідно зі статтею 79 (1) Додаткового протоколу I Женевських конвенцій, «журналісти, які виконують небезпечні професійні місії в районах збройних конфліктів, вважаються цивільними особами у значенні статті 50 (1)». Журналісти також користуються широким захистом, викладеним у статті 75 Протоколу I, особливо в пунктах 1, 2, 3, який гарантує, що будь-які

особи, які «перебувають під владою сторони конфлікту... які не користуються більш сприятливим ставленням відповідно до Конвенцій» мають право на численні засоби захисту та права, включаючи гуманне поводження, захист від різноманітних актів насильства та низку заходів захисту, якщо їх затримано. При цьому стаття 1(2) Протоколу виключає «ситуації внутрішніх заворушень і напруженості, такі як заворушення, окремі та спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру, як не збройні конфлікти», що вказує на те, що необхідно оцінювати реальну серйозність кожного конкретного випадку.

Різниця між міжнародним і неміжнародним збройним конфліктом є важливою, оскільки статус військового журналіста в обох ситуаціях буде різним. Управління Верховного комісара з прав людини називає дві причини, чому ця відмінність залишається важливою. Перша причина полягає в тому, що деякі правила не можуть бути застосовані до неміжнародного збройного конфлікту (як, наприклад, обходження з військовополоненими та імунітет комбатантів від судового переслідування за ворожі дії). Іншою причиною є те, що якщо комбатантам у неміжнародному збройному конфлікті доведеться дотримуватися більш суворих норм правової бази для міжнародних збройних конфліктів, це не завжди буде досягнутим у випадку недержавних збройних груп. Також існують певні ускладнення із трактуванням деяких норм законів та гуманітарного права, як в кожній із зазначених вище ситуацій, так і загалом. Наприклад, у Конвенційному міжнародному гуманітарному праві ні в Загальній статті 3, ні в Додатковому протоколі II конкретно не згадуються журналісти чи військові кореспонденти, хоча і обумовлюється, що їм надається той самий захист, що й цивільним особам у збройних конфліктах. Таких нюансів ще доволі багато, і всі вони вказують на певну недосконалість правових норм, яких дотримуються навіть прогресивні країни – члени блоків НАТО, ЄС, та такі організації, як ООН та інші.

Втім навіть так можемо стверджувати, що існування механізмів захисту військових журналістів в межах НАТО все ж є доведеним та дієвим у більшості випадків. Так, звісно, воно потребує багато доопрацювань та оновлень відповідно до актуальних змін в порядку ведення війни та існуванні таких явищ

як гібридні війни, кібер війни, інформаційно-пропагандистські війни нового покоління, втім зрушення в цю сторону вже спостерігаються. Мова йде не тільки про вже згаданий вище новий Європейський закон про свободу ЗМІ (EMFA), який має на меті вдосконалити процедуру здійснення журналістських прав та їх захист, але й про інші ініціативи, які також можуть розцінюватись як такі, що мають потенціал позитивного впливу на ситуацію загалом.

З іншої сторони, ніякі, навіть найпрогресивніші закони не здатні, на жаль, гарантувати їх дотримання зі сторони тих чи інших учасників сторін конфлікту чи воєнних дій. Терористичні угруповання, сепаратисти, незаконні військові формування, повстанці, порушники правил ведення війни (все одно будуть продовжувати порушувати законодавство, в тому числі і по відношенню до військових журналістів. Військовий журналіст наразі є особою, яка може мати дуже великий вплив на суспільну свідомість, як на рівні країни, так і на рівні світової спільноти, тому дуже сумнівно, що недобросовісні особи чи організації просто відмовляться від їх використання (або, навпаки, воївства з метою приховування певної інформації). На жаль, прийоми типу найму особистого захисту для журналіста показали свою нежиттєздатність та іноді навіть підвищують небезпеку для працівника медіа, тож залишається продовжувати придумувати нові механізми подолання цієї проблеми.

Доречним в цьому аспекті є рекомендація враховувати історичні прецеденти та реальний практичний досвід військових журналістів, які діляться своїми порадами щодо поведіння в зонах бойових дій та способів самозахисту, підтримки безпеки, і розраховувати на власні можливості та розумі тією ж мірою, як і на зовнішні механізми підтримки та захисту журналістів. На щастя, європейські країни мають дуже великий досвід здійснення військової журналістики, активної з XIX століття, тож вчитись завжди є на чому.

Висновки до розділу III

Військові журналісти активно висвітлюють війну та військові події протягом декількох століть. Вони розповідають про війну, насамперед, описують її та позиціонують себе як свідків і оповідачів, виступаючи істориками та хроністами, розслідувачами та збирачами доказів для військових трибуналів.

Вони постійно мають справу з жертвами війни та її призвідниками, сторонами конфліктів та наслідками цих самих конфліктів. І хоча їх вплив на суспільну свідомість доволі вагомий, межа між військовими кореспондентами та агентами пропаганди все ще залишається розмитою та недержною.

Сфера військової журналістики пережила та продовжує переживати етапи переворотів та зміни траєкторій (як це було з часом закінчення Другої світової війни, або Балканськими війнами 1990х років, які породили концепцію «нових війн»). Новий світовий порядок, нові війни та нові медіа мали дуже великий вплив на військову журналістику. І хоча військова журналістика є явищем відносно швидкоплинним та постійним, різниця в підходах до вибору тем та нюансів висвітлення подій спостерігається як загалом у кожному окремому регіоні так і в кожній окремій країні.

Прийнято вважати, що країни – члени НАТО демонструють доволі високу свободу слова та волі в діяльності журналістів. Але навіть вони не застраховані від помилок, заангажованості та власних специфічних проблем, пов'язаних, наприклад, з певною заангажованістю, тяжінням до драматизму, нетаканням власним національним інтересам тощо. Цікавість до висвітлення військових подій та воєнних конфліктів змінюється у суспільствах також і в залежності від плину часу, географічної близькості та навіть «моди» на ті чи інші тенденції. Так, наприклад, наразі помітними є тенденції концентрації журналістів на цивільних жертвах війни, «гуманізація» висвітлення конфлікту, популярність візуального оповідання, тощо.

Збройні конфлікти на Близькому Сході засвідчили велику кількість жорстоких злочинів, скоєних проти журналістів. Ці прецеденти змусили міжнародне гуманітарне право більш активно звернутись до забезпечення особливого захисту для журналістів (в тому числі незалежних). Дуже важливу роль відіграють міжнародні організації та об'єднання на кшталт Комітету захисту журналістів (CPJ), Захисників Громадянських Прав (Civil Rights Defenders), Правозахисної організації Human Rights Watch, Репортерів Без Кордонів (Reporters Without Borders, RSF) та інших. Саме ці організації часто стають ініціатором позитивних змін, як, наприклад, прийняття нового закону про

ЗМІ, який має вирішити цілий перелік питань, пов'язаних із потребами
сьогодення.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВИСНОВКИ

НУБІП України

Військова журналістика віддавна стала дуже важливою сферою взаємодії суспільства та військових. Вона є окремим самостійним жанром журналістики,

НУБІП України

що демонструє характерну специфіку та диктує умови існування в її межах, окрему законодавчу та нормативну сферу, вимоги до професійного журналіста.

Такий журналіст отримує конкретну роль, пов'язану з перебуванням у зоні воєнних дій чи військових конфліктів та створенням повідомлень чи

НУБІП України

інформаційних матеріалів, пов'язаних з цими подіями. Серед функцій такого журналіста не тільки створення відповідного медійного контенту, але й

формування громадської думки, формування довіри між військовими та цивільним населенням, ретрансляція правди про події дійсності для світової

спільноти, звернення уваги на проблемні місця та навіть деескалація конфліктів.

НУБІП України

Особливості роботи в умовах воєнного конфлікту включають у себе багато аспектів, починаючи від умов здійснення професійних обов'язків, прав та

зобов'язань журналіста та закінчуючи цілим переліком настанов і рекомендацій, пов'язаних із діяльністю журналіста, дотримання ним прав та вимог безпеки,

підтримки постійного зв'язку із власною редакцією, владними інституціями й

НУБІП України

самими власне військовими. Військовий журналіст – це спеціаліст особливого профілю, до якого висувається дуже багато вимог у контексті фізичної та

психологічної підготовки, наявності певних знань і навичок. І хоча більшість порад та настанов є універсальними, варто також зважати і на контекстуальні

нюанси умов, що були створені в різних регіонах та навіть країнах.

НУБІП України

Окремої уваги заслуговує українська журналістика, яка пройшла власний шлях створення, формування та трансформації (і продовжує долати його навіть

зараз). Вона має довгу та багату історію становлення, зародившись ще у XIX столітті та не тільки ставши відповіддю на вимоги тогочасного суспільства, але

НУБІП України

й сформувавши його та створивши основу для мілітаризації українців, формування справжньої національно-свідомої сили.

Вагомий вплив на розвиток української військової журналістики здійснили події 2014 та 2022 років. За останній час українські журналісти стикаються з

дуже великою кількістю викликів та перешкод, серед яких, наприклад, проблема 1) безпеки як журналіста, так і його джерел, героїв його матеріалів; 2) дотримання етичних норм; 3) послаблення контролю за діяльністю ЗМІ, журналістів, агентів «суспільної думки»; зменшення впливу контролюючих органів, включно з етичним комітетом; проблема протидії інформаційній війні та пропаганді, зростання вимог до медіа та їх протирічність; поєднання внутрішніх викликів із зовнішніми; руйнація колишніх етандонів; несправедливі обмеження та багато іншого.

Журналістські матеріали українських кореспондентів також розцінюються як докази для міжнародних трибуналів. Багато медіаспеціалістів не просто документує події в Україні, а створює цілком конкретну хроніку російських воєнних злочинів, фіксуючи все не тільки для аудиторії (західної чи української), але й для подальшого доручення цих матеріалів до міжнародних трибуналів.

Окрім того, проблему погіршує те, що мовчання наших ЗМІ призводить до читання російських джерел, що наша сфера законодавства є недостатньо сформованою та дієвою, а ще те, що наразі на плечах військових журналістів лежить велика відповідальність, яка часто пов'язана не тільки з необхідністю здобувати інформацію в небезпечних зонах військових конфліктів, але й оборонити інформаційний фронт, розвіювати маніпулятивні та пропагандистські наративи, підвищувати довіру до регулярних військ, демонструвати приклади професійного й етичного поведіння в межах ведення інформаційних воєн.

Сфера військової журналістики пережила та продовжує переживати етапи переворотів і зміни траєкторій (як це було з часом закінчення Другої світової війни або Балканськими війнами 1990х років, які породили концепцію «нових війн»). Новий світовий порядок, нові війни та нові медіа мали великий вплив на військову журналістику. І хоча військова журналістика є явищем відносно стійким та постійним, різниця в підходах до вибору тем та нюансів висвітлення подій спостерігається як загалом у кожному окремому регіоні так і в кожній окремій країні.

Прийнято вважати, що країни-члени НАТО демонструють доволі високу свободу слова та волі в діяльності журналістів. Але навіть вони не застраховані

від помилок, заангажованості та власних специфічних проблем, пов'язаних, наприклад, із певною заангажованістю, тяжінням до драматизму, попуранням власним національним інтересам тощо. Цікавість до висвітлення військових подій та воєнних конфліктів змінюється у суспільствах також і залежно від плину часу, географічної близькості та навіть «моди» на ті чи ті тенденції. Наприклад, наразі помітними є тенденції концентрації журналістів на цивільних жертвах війни, «гуманізація» висвітлення конфлікту, популярність візуального оповідання тощо.

Збройні конфлікти на Близькому Сході засвідчили велику кількість жорстоких злочинів, скоєних проти журналістів. Ці прецеденти змусили міжнародне гуманітарне право більш активно звернутися до забезпечення особливого захисту для журналістів (і незалежних також). Важливу роль відіграють міжнародні організації та об'єднання на кшталт Комітету захисту журналістів (CPJ), Захисників Громадянських Прав (Civil Rights Defenders), Правозахисної організації Human Rights Watch, Репортерів Без Кордонів (Reporters Without Borders, RSF) та інших. Саме ці організації часто стають ініціатором позитивних змін, як, наприклад, прийняття нового закону про ЗМІ, що має вирішити цілий перелік питань, пов'язаних із потребами сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

НУБІП України

1. Акопян К. А. Медіаетика воєнного часу: військова журналістика в українсько-російській війні. URL:

<http://baltija-publishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/284/7825/16357-1?inline=1>

2. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження ГО «Детектор медіа». URL: <https://detector.media/infospace/article/210209/2023-04-18-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-2020-2022-kоротka-prezentatsiya/>

3. Військова журналістика України: історія та сучасність / С. І. Горевалов. Львів: б. м. в., 1998. 388 с.

4. Військова журналістика. український аспект: становлення української військової журналістики; місце військової журналістики у медіапросторі в період воєнного стану; правові підстави діяльності військових журналістів під час воєнних дій / Укл.: Колотуш І. М., Коропатник І. М., Микишук М. А., Павлюк О. О., Пасіка С. П., Петков С. В. Київ: БД «Професіонал», 2023. 676 с.

5. Войтко О. В. Особливості роботи українських журналістів у зоні воєнного конфлікту. URL: <https://msi.ukma.edu.ua/images/uploads/textblog/voytko-diploma-2009.pdf>

6. Гаврилюк О. Вектори змін у підготовці військових журналістів 1990-х та 2020-го. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/08/04/vektory-zmin-upidgotovchi-vijskovyh-zhurnalistiv-1990-h-ta-2020-go/>

7. Горевалов С. І. Військова журналістика України: історія і сучасність / С. І. Горевалов. Львів: видавництво Військового інституту при ДУ «Львівська політехніка», 1998. 11 с.

8. Горевалов С. Військова журналістика України в національно-визвольних змаганнях за утвердження самостійної держави / Львів: Вид-во відділення військової підготовки ДУ «Львівська політехніка», 1997. 320 с.

9. Детектор Медіа. Всесвітній індекс свободи преси 2023 року: загроза індустрії симулякрів. URL: <https://detector.media/infospace/article/210803/2023-05-03-vsесvіtniy-indeks-svobody-presy-2023-roku-zagroza-industrii-symulyakriv/>

10. Етичні засади роботи журналіста: західний досвід. К., ІМІ, МО закисту свободи слова «Репортери без кордонів», 2002. 80 с.

11. Железко І. День військового журналіста: скільки платять фінсерам і що треба знати для роботи воєнкором. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/den-vijskovogo-zhurnalista-skilki-platyvat-za-robotu-ta-sho-treba-znati>

12. Животко А. Історія української преси / А. Животко. Мюнхен, 1989. 96 с.

13. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

14. Закон «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

15. Індекс свободи преси. URL: <https://rsf.org/en/index/score-saf?year=2023>

16. Кодекс етики українського журналіста. URL: <https://cje.org.ua/ethics-codex/>

17. Кость С. А. Історія української військової преси. навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 340 с

18. Кость С. Нариси історії української військової преси / С. Кость, О. Тимчишин, К. Федірко. Львів: Світ, 1998. 355 с

19. Кость С., Тимчишин О., Федірко Н. Нариси з історії української військової преси. Львів: Світ, 1998. С. 2 2.

20. Кравчук С. Особливості роботи тележурналіста при висвітленні екстремальних ситуацій (на прикладі інформаційної агенції Reuters). Київ, 2007. 520 с

21. Кривошея Г. Слово, гартоване в борні. К.: Вид-во Київського військового гуманітарного ін-ту, 1996. С. 44.

22. Наказ №73 головнокомандувача Збройних сил України «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» (від 03.03.2022). URL:

https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf

23. Павличенко Ю. В. Сучасна військова журналістика: Український та зарубіжний досвід. URL:

<https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/56965/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%AE.%D0%92.pdf>

24. Печончик Т. Чому важливо говорити правду під час війни. URL:

<https://zmina.info/columns/chomu-vazhlyvo-govoriti-pravdu-pid-chas-vijny/>

25. Підмогильна Н. Українська військова преса: відповідність часу. URL:

<https://cct.dp.ua/index.php/journal/article/view/151>

26. Позняков О. Військова журналістика б'є рекорди. URL:

<https://www.armyfm.com.ua/vijskova-zhurnalistika-bye-rekordi/>

27. Приступенко, Т. О. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації : навчальний посібник. Київ: Інститут журналістики, 2004. 375 с.

28. Ріпецький С. Українське Січове стрілецьтво / С. Ріпецький. Львів, 1995. 89 с.

29. Романюк О. Фіксери на війні. Невидимі продюсери закордонних медіа. URL: <https://ins.detector.media/trendi/post/32917/2023-09-11-fiksery-na-vijni-nevydymy-prodyusery-zakordonykh-media/>

30. Рябоштан І. Як журналістам працювати на війні. URL:

<https://detector.media/community/article/198566/2022-04-24-yakzhurnalistam-pratsyuvaty-na-vijni-15-porad-pro-pidgotovku-povedinkukomunikatsiyu-ta-blokposty/>

31. Сегеда С. Формування типу військового видання в процесі українського державотворення 1917-1920 рр. (за матеріалами часопису «Стрілець»). Автореф. дис... к-та філолог. наук. 10.01.08. К., 1999. 19 с.

32. Сорока Ю. Журналісти на війні. Документальні дослідження, хронікальний літопис, аналітика. Київ : Фоліо, 2022. 448 с

33. Темницький В. Українські Січові стрільці / В. Темницький // Вісник СВУ. 1915. Ч. 7-8. 15 с.

34. Толубко В., Бут Ю., Косевцов В. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів. Київ, НАОУ, 2002.

35. Українська військова журналістика (XIX-го початку XX століття). Навчальний посібник / Позняков О.П. Київ, ВКНУ 2023р. 159 с.

36. Усманова О. В. Історія української журналістики XX-XXI ст.: навчально методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра напрямку підготовки «Журналістика». Запоріжжя: ЗНУ, 2015. 95 с.

37. Федоршин П. Преса і українська державність (1917-1920). Тернопіль, 1996. 177 с.

38. Чекмишев О. В. Основи професійної комунікації. Теорія і практика новинної журналістики. / О. В. Чекмишев. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 123 с

39. Штурхецький С. Особливості дотримання журналістських стандартів під час висвітлення бойових дій. Інформаційне суспільство. 2016. Вип. 23. С. 25-30

40. Balguy-Gallois A. The protection of journalists and news media personnel in armed conflict. / French original, «Protection des journalistes et des médias en période de conflit armé», *International Review of the Red Cross*, Vol. 86, No. 853, March 2004, pp. 37-67

41. Bekerman, M., Usenova, B. 2020. Module materials for trainers delivering a workshop on the rights and duties of journalists. *Journal Of University of Salford Manchester*. 1.11. pp. 32-45.

42. Bickler C., Borden A., Chazan Y., Davis A., Jukes S., MacLeod J., Stroehlein A., Sullivan S., Vultee J., West J. Reporting for Change: A Handbook for

Local Journalists in Crisis Areas. Institute for War & Peace Reporting, Washington, 2004. pp. 241-249.

43. Byndas, C. Peculiarities of Highlighting and Interpreting News About Controversy Events in Ukraine by European Media [Text] / O. Byndas. *Фізико-математична освіта : науковий журнал*. Міністерство освіти і науки України, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Фізико-математичний факультет ; [редкол.: М. П. Вовк, М. Гр. Воскоплу, Т. І. Деркача та ін.]. Суми : [СумДПУ імені А. С. Макаренка], 2020. Вип. 4 (26). С. 7-12.

44. Ellingwood S., Watson-Boles A. On Assignment: A Guide to Report in Dangerous Situations. *Committee to Protect Journalists*, New York, 2004. 6 p.

45. Facilitating independent cross-border investigative journalism by connecting donors and journalists in order to strengthen democracy in Europe URL: <https://www.journalismfund.eu/>

46. Fengler S., Kreutler M., Zgur R. The Ukraine conflict and the European media: A comparative study of newspapers in 13 European countries. *Journalism*. Volume 21, Issue 3, 2020. pp. 399 – 422

47. Freedom of expression in times of conflict. URL: <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-in-times-of-conflict>

48. Gross F, Kopper GG (eds) (2011) Understanding Foreign Correspondence. A Euro-American Perspective of Concepts, Methodologies, and Theories. New York: Peter Lang. pp. 79 - 85

49. Hegyi G. Freedom of expression and information in the media in Europe. *Committee on Culture, Science and Education*, 2001. 50 p.

50. History and development of the military journalism from the pharaonic period to the present time. URL: <file:///C:/Users/%D0%AF%D1%80%D0%B0/Downloads/school+-+2.pdf>

51. Jakubowicz K... Media revolution in Europe: ahead of the curve. Council of Europe Publishing. August 2011. 613 p.

52. Jestin M. War Reporters. URL: <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/wars-and-memories/representations-war/war-reporters>
53. Journalism in Conflict and Post-Conflict Conditions WORLDWIDE PERSPECTIVES / Kristin Skare Orgeret and William Tayeebwa (eds.) Published by: Nordicom University of Gothenburg Box 713 SE 405 30 Göteborg Sweden 2016. 216p.
54. Journalists as protected category: A new status for the media in international humanitarian law. URL: <https://www.jstor.org/stable/45302375>
55. Knightley P. The First Casualty: The War Correspondent As Hero Propagandist Myth-Maker from the Crimea to the Gulf War New ed. London: Andre Deutsch, 2003. 323 p.
56. Konrad A. Ethics, safety and solidarity in journalism. *Ethical journalism network*. 2016. URL: <https://ethicaljournalismnetwork.org/ethics-safety-solidarityjournalism>.
57. Larsen, T., Grøndahl, A., Fadnes, J., Krovel R., eds. 2020. Journalist safety and self-censorship. Routledge. 4.7. pp. 7-24.
58. Loren B. Thompson, Defense Beat: The Dilemmas of Defense Coverage (Нью-Йорк: Lexington Books, 1991), 60 p.
59. Malaz Faid Mkana. The Role of United Nations to Protect Journalists Working in Areas of Armed Conflict. *Journal of Law*. 2015. 2015. Vol.87. pp. 10-41
60. McIntyre P. Live News – A survival guide for journalists. *International Federation of Journalists*, Brussels, 2003. 70 p.
61. Mitchell T. Safety of journalists in non-EU countries: state and non-state protection mechanisms and the role of the EU. June 2022. Trans European Policy Studies Association (TEPSA). 62 p.
62. New Wars, New Media and New War Journalism: Professional and Legal Challenges in Conflict Reporting. URL: <https://cjc.utpjournals.press/doi/pdf/10.22230/cjc.2017v42n3a3224>
63. Orme W. Journalists, Protection of. *Crimes of War Project*, Washington, 2007. URL: <http://www.crimesofwar.org/thebook/book.html>

64. Parks M. In the Danger Zone: Weighing Risks. *Columbia Journalism Review*, May/June 2002, pp. 17-29.

65. Protection of Journalists | How does law protect in war? Online casebook. casebook.icrc.org. Retrieved 2021-11-12.

66. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977

67. Proposed European Media Freedom Act adopts the approach of the New Deal for Journalism. URL: <https://rsf.org/en/proposed-european-media-freedom-act-adopts-approach-new-deal-journalism>

68. Puddephatt A. Voices of war: Conflict and the role of the media. *International Media Support*. 2006. 52 p.

69. Rai A.K. Media at War: Issues and Limitations. *A Monthly Journal of the IDSA*. December 2000 (Vol. XXIV No. 9)

70. Reporters Without Borders. Practical guide for journalists. Paris, 2002. 90-92 p.

71. Ricchiardi Sh. Preparing for Battle. *American Journalism Review*, July/August 2002.

72. Smyth E. Out on a Limb: The Use and Abuse of Stringers in the Combat Zone. *Columbia Journalism Review*, March/April 1992.

73. Stig A. Nohrstedt and Rune Ottosen. New Wars, New Media and New War Journalism: Professional and Legal Challenges in Conflict Reporting.. Göteborg, Sweden: Nordicom, 2014. 223 pp.

74. Stig A. Nohrstedt New War Journalism Trends and Challenges. *Canadian Journal of Communication*, Vol 42 (3). 2009. P. 95-112

75. The Military and the Media in the Twenty-First Century: Towards a New Model of Relations. URL:

<https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315878942-8/military-media-twenty-first-century-towards-new-model-relations-vehief-limor-hiffel-nossek>

76. The protection of journalists and news media personnel in armed conflict. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc_853_gallois.pdf

77. Tompkins A., McBride K. Ethical considerations for journalists as a Russian invasion of Ukraine unfolds. URL: <https://www.poynter.org/ethics-trust/2022/ethical-considerations-for-journalists-as-a-russian-invasion-of-ukraine-looms/>

78. WAR CULTURE – War Correspondents. Military History Matters. 2012-11-12. Retrieved 2019-02-12.

79. Zeyad Jaffal. The Role of the United Nations Organization to Ensure the International Protection of Journalists in Non-International Armed Conflicts. International Journal of Arts and Sciences. 2016. P. 95 – 110

80. Ziani A. War and Journalism: Framing the Syrian and Yemen War Through the New York Times Online News Coverage. URL: https://www.academia.edu/44418361/War_and_Journalism_Framing_the_Syrian_and_Yemen_War_Through_the_New_York_Times_Online_News_Coverage

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України